

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

Кафедра практичної психології та психодіагностики

На правах рукопису

Андріяш Світлана Олегівна

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї НА
УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР У МОЛОДШОМУ
ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Спеціальність: 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Практична психологія»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

ГРИЦЮК ІРИНА МИХАЙЛІВНА

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної
психології та психодіагностики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №

засідання кафедри практичної психології та психодіагностики

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

Прізвище, ініціали _____

(ПІДПИС)

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Андріяш С. О.

Вплив психологічного клімату сім'ї на успішність дітей із ЗПР молодшого шкільного віку

Спеціальність: 053 «Психологія»

Освітня програма: «Практична психологія»

Луцьк, 2024 рік

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню особливостей дітей молодшого шкільного віку, які мають діагноз затримка психічного розвитку. Та вплив сімейного клімату на успішність таких дітей у школі. Робота складається з 2 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Перший розділ присвячено загальним передумовам та складовим психічного розвитку дитини та її нервової системи. Нами було визначено, що в основі психологічного розвитку лежить стратегія, яка впливає на те, як вибудовується навчально-виховний процес. Адже, ціллю є потреба пояснити вікові зміни, які відбуваються з дітьми та дорослими. Власне, сама психологія розвитку, володіє певним методом наукового дослідження, який складається з оцінки біологічних та соціальних процесів, які формують, як стабільні так, і змінні характеристики поведінки протягом усього людського життя.

Розвиток характеризується в основному якісним змінами, появою новоутворень, нових механізмів, процесів і структур. Розвиток – це складний регресивно-еволюційний поступальний рух, в ході якого в самій людині (у формі особистості) відбуваються прогресивні і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові та активні зміни.

Також здійснили порівняльну якісну характеристику особливостей функціонування та розвитку нормотипових дітей та дітей із ЗПР. Дослідження особливостей психічного розвитку дітей із ЗПР необхідно підходити диференційовано із обов'язковим врахуванням форми затримки, тому що порушення пізнавальних процесів при різних формах проявляються по-

різному. Також дослідили різні види сімейного клімату, та те як той чи інший фон може впливати на розвиток дітей. І визначили, що клімат в сім'ї має вплив на рівень безпеки, на відчуття хорошої прив'язаності, впливає на самооцінку, але в меншій мірі впливає на здатність до навчання, і відповідно на успішність. Адже успішність більше залежить від рівня уміння навчатись, від різних факторів, зокрема і від особливостей ураження та викривлень роботи головного мозку.

Другий розділ кваліфікаційної роботи було присвячено емпіричному дослідженню. Дослідження даної тематики є надзвичайно складним процесом, адже, часто сім'ї, де виховуються діти з відхиленням розвитком, бувають замкнуті, вони обмежують своє спілкування навіть із близькими для них людьми, з друзями. Участь у дослідженні взяли 23 родини (це 40 осіб дорослого віку) та 23 дитини віком 8-10 років. Батькам були запропоновані три тестові методики, які були спрямовані на вивчення сімейного клімату, на те чи розуміють батьки свою дитину, як вони впливають на розвиток дитини, та методику, яка визначала рівень емоційного виснаження у батьків. Для дітей ми використали тест діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.).

Визначили, що у їхніх сім'ях нормальний психологічний клімат, з переважаючим позитивним настроєм, хоча й є деякі негативні фактори у 20% опитаних. В особистих розмовах батьки зазначають, що виникають матеріальні труднощі; бувають конфлікти через втому на роботі; загальне невдоволення чимось. Але у кожному випадку вдається швидко вирішити конфлікт. В сім'ї прийнято вибачатись та багато розмовляти.

Нестабільний клімат в родині з мінливим настроєм визначили найбільша кількість досліджуваних – 52,5%. Така картина часто спостерігається в сім'ях, де починається розчарування в партнері та присутня напруга в стосунках. А на успішність дитини впливає рівень пошкодження мозку, можливості до навчання у школі.

Ключові слова: діти із затримкою психічного розвитку, сім'я, сімейний клімат, нормалізація, нормальний стиль життя, шкільна успішність, інтелектуальна недостатність.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи (проєкту)	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1.	Вибір тематики наукового дослідження. Узгодження плану з науковим керівником	14 вересня 2023 року – жовтень 2023 року	
2.	Дослідити теоретично психологічні особливості дітей із затримкою психічного розвитку. Загальний аналіз літератури з теми дослідження	листопад 2023 – грудень 2023 року	
3.	Розробка методики емпіричного дослідження. – Підготовка інструментарію (анкети, валідних методів дослідження).	грудень 2023 року	
4.	Проведення опитувань, інтерв'ю та спостережень серед вибраної вибірки - Збір кількісних та якісних даних.	січень 2024 року	
5.	Статистичний аналіз зібраних даних - Інтерпретація результатів дослідження. Написання основної частини роботи	Лютий – березень 2024	
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи	Квітень-травень 2024	

Студентка

_____ (підпис)

Андріяш С. О

Керівник роботи (проєкту)

_____ (підпис)

Грицюк І.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР	6
1.1. Базові передумови та складові психічного розвитку	6
1.2. Психологічні особливості розвитку нормотипових дітей та дітей із ЗПР	12
1.3. Вплив сім'ї, сімейного клімату на успішність дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці	19
РОЗДІЛ II ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КЛІМАТУ СІМ'Ї НА УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР	27
2.1. Процедура та методи дослідження впливу сім'ї на успішність дітей із ЗПР молодшого шкільного віку	27
2.2. Аналіз отриманих результатів	33
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54
ДОДАТКИ	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день різко зросла кількість дітей з відхиленнями в психічному розвитку. Ця тенденція спостерігається в освітньому просторі в цілому, тобто і в дитячих садках, і в школах. Збільшується кількість дітей, які потребують допомоги асистента вчителя, значно збільшується кількість корекційних класів, реабілітаційних центрів та консультацій, інклюзивних центрів. Що свідчить про те, що у дитячій популяції актуалізувались дизонтогенетичні (тобто такі, що порушують або викривлюють) процеси розвитку дітей. Велика кількість дітей демонструють затримки та викривлення психо-мовленнєвого розвитку; несформованість довільної саморегуляції, дизграфії. Такі психопатологічні феномени як підвищену збудливість та виснажливість, схильність до невротичних порушень. В цілому це призводить до емоційної, особистісної та когнітивної неготовності до навчання та неадекватної адаптації до соціуму.

Тому чим більше фахівці різних напрямків будуть володіти питаннями, що стосуються нейропсихологічних синдромів порушеного розвитку, володітимуть знаннями щодо різноманітних патогенетичних церебральних механізмів дитячої психологічної дезадаптації. Тим ефективнішими будуть способи корекції; відбуватиметься своєчасна профілактика, абілітація та правильне прогнозування процесів онтогенезу. Адже, основною метою психологічної корекції дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР) є оптимізація їх інтелектуальної діяльності за рахунок стимулювання психічних процесів та формування позитивної мотивації відносно пізнавальної діяльності. Потребують інформаційного супроводу та підтримки сім'ї таких дітей. Адже, вплив сімейного клімату є незаперечним. Також важливо інформувати й вчителів про специфіку роботи з такими дітьми. Бо фахівці повинні розуміти особливості мнемічних процесів, особливостей психо-емоційної сфери, щоб ефективно доносити знання та формувати мотивацію до пізнання.

Об'єкт дослідження – успішність дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – вплив клімату сім'ї на успішність дітей із діагнозом ЗПР у молодшій школі.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей впливу сім'ї на рівень успішності дітей молодшого шкільного віку, які мають діагноз затримка психічного розвитку.

Для досягнення даної мети було виділено такі основні **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретично-методологічне дослідження тематики аномального розвитку та визначити особливості функціонування осіб із діагнозом ЗПР.

2. Визначити основні клініко-психологічні прояви та нейропсихологічні особливості ЗПР.

3. Здійснити емпіричне дослідження впливу сімейного клімату на рівень успішності у дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці.

Теоретико методологічна база дослідження. Дослідження аномального розвитку провадили такі учені, як І. І. Мамайчук, дослідження якого розглядають теоретико-методологічні та практичні проблеми психологічного аналізу дизонтогенезу. В. В. Лебединський про відхилення темпу статевого дозрівання. Роботи французького невропатолога Е. Laseguey, який ввів термін «інфантилізм». Досліджували розумову відсталість та робили порівняльний аналіз норми та патології розвитку такі дослідники, як Л. О. Кондратенко, О. В. Мамічева. Також ми спиралась і на базові постулати клініко-еволюційної парадигми, представниками якої є Х. Джексон, К. Г. Юнг, Ж. Піаже, Дж. Боулбі.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі *теоретичні* методи дослідження, як аналіз наукових джерел з поставленої проблеми, систематизація, порівняння та виділення основного для написання роботи. Також було використано *емпіричні методи*,

серед яких стандартизовані методики, такі як Методика «Психологічний клімат сім'ї»; Тест вигорання (МВІ – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець; Методика «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник); Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.).

методи математичної статистики: описова статистика (знаходження рівнів і частоти вираженості ознаки у відсотках), U-критерій Манна-Уїтні.

База дослідження. Психологічний консультативний центр ВНУ імені Лесі Українки, Луцький навчально-реабілітаційний центр, Рожищенський навчально-реабілітаційний центр Волинської обласної ради. Участь у дослідженні взяли 23 родини (це 40 осіб дорослого віку) та 23 дитини віком 8-10 років.

Практичне значення роботи. Наша робота може мати використання у роботі психологами практиками у роботі з дітьми та їх сім'ями. Для покращення рівня адаптації та рівня успішності.

Наукова новизна дослідження. Полягає в тому, що ми використали нестандартний набір методів дослідження. Та визначили, що здатність навчання залежить від рівня можливостей дитини.

Апробація дослідження та публікації. Участь у міжнародній конференції «Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості» (Луцьк, 28-29 березня 2024 р.)

Андрияш Світлана, Грицюк Ірина Вплив психологічного клімату сім'ї на успішність дітей із ЗПР молодшого шкільного віку. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості: Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції* (Луцьк, 28–29 березня 2024 р.), Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 7-9.

РОЗДІЛ І ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР

1.1. Базові передумови та складові психічного розвитку

Психічний розвиток є одним з основних питань, які розглядаються науковцями у віковій та педагогічній психології. В основі психологічного розвитку лежить стратегія, яка впливає на те, як вибудовується навчально-виховний процес. Адже, ціллю є потреба пояснити вікові зміни, які відбуваються з дітьми та дорослими. Власне, сама психологія розвитку, володіє певним методом наукового дослідження, який складається з оцінки біологічних та соціальних процесів, які формують, як стабільні так, і змінні характеристики поведінки протягом усього людського життя.

Провідними теоретиками психології розвитку вважаються Ж. Піаже, Л. Виготський та Дж. Боулбі. Ж. Піаже більше уваги приділяв логічним здібностям. Інші науковці визначають значний вплив на психічний розвиток, таких процесів, сприймання, мовлення, здатність до налагодження комунікації, соціальне та культурне середовище. І говорять про те, що в різному віці, в різних культурах, дитина буде по різному використовувати ці здібності.

Також науковці розділяють термін «розвиток» від інших змін об'єктів та зміст і специфіку психічного розвитку дитини.

Об'єкти можуть змінюватись, але не розвиватись. Кількісні зміни об'єкта визначаються параметрами «більше – менше», перебігають у часі і вимірюються його координатами. Прикладами кількісних змін є: у фізичному плані – збільшення органів, ваги тіла, швидкості рухів; у психічному – збільшення кількості навичок, знань, словникового запасу, розширення обсягу уваги, сприймання, пам'яті.

Але за цими процесами кількісного накопичення можуть відбуватись і інші явища та суттєві зміни в структурі процесів, які називаються розвитком.

Розвиток, перш за все, характеризується якісними змінами появою новоутворень, нових механізмів, процесів, структур.

Розвиток – це складний інволюційно-еволюційний поступальний рух, в ході якого відбуваються прогресивні і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині [25].

Наразі, не існує однієї єдиної «правильної» теорії розвитку. Але більшість науковців, все ж таки, визнають, що не варто протиставляти індивідуальний розвиток соціальному, а біологічний – психічному. Взаємозв'язок між цими аспектами розвитку стає очевидним в процесі обговорення мовленнєвого та морального розвитку, впливу гри, теорії прив'язаності та статевої ідентичності, а також статусу батьків, а також, коли згадуються культурні впливи на психічний розвиток.

Ми у своїй роботі досліджуємо аномальний розвиток. Насправді, тут також існують різні підходи та бачення, класифікації психічного дизоногенезу. Українські дослідники М. Семаго та Н. Семаго розробили концепцію психічного розвитку дитини. Вони визначили значимість інтегрального підходу та необхідність вивчення особливої структурної «макродиниці» дитячого розвитку, які є базовими складовими, і передумовою психічного розвитку. Також ці науковці пропонують модель «вертикальної» організації психічної діяльності, яка включає три рівні:

1. На першому рівні, який називається «рівнем причинності», знаходяться джерела і причини психічного розвитку. До них, науковці відносять, соціальні умови розвитку. Тобто, власне сім'я, в якій виховується дитина; освітнє та культурне середовище. Сюди ж, відносять стан центральної та периферичної нервової системи та специфіка нейробіологічної функціональної організації мозкових систем.

2. Другий рівень – це система базових складових психічного розвитку, до неї входять: довільність психічної активності, просторові та часові уявлення, базова афективна регуляція.

3. Третій рівень – це сукупність усіх пізнавальних, мотиваційно-вольових та емоційно-особистісних характеристик дитини.

Ці базові складові психічної діяльності дитини є первинними по відношенню до всіх інших психічних функцій. І для будь-якого варіанту нормального або аномального розвитку характерна певна структура сформованості базових складових психічної діяльності. Це положення дає можливість проводити як оцінку індивідуальних відмінностей дитини, так і типологізацію розвитку з відхиленнями [8].

І першою умовою психічного розвитку є психічна активність. Активність – це здатність трансформуватись під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому психічна активність обумовлена зовнішніми та внутрішніми факторами.

Зовнішні – фактори природного і суспільного середовища, що діють на психічний розвиток дитини через її внутрішні умови. Соціальне середовище є джерелом психічного розвитку. У ньому вирізняють три компоненти:

- 1) макросередовище: суспільство, його соціально-економічна і політична система;
- 2) мезосередовище: національно-культурні та соціально-демографічні особливості місця проживання дитини;
- 3) мікросередовище: безпосереднє оточення, близькі дорослі, сім'я.

До внутрішніх умов психічного розвитку дитини належать її психічні особливості: розвиток свідомості, досвід, освіта, мотивація.

Зовнішні та внутрішні умови розвитку особистості тісно взаємопов'язані, їх взаємодія має якісні відмінності на кожному віковому етапі. Взаємодія зовнішніх та внутрішніх умов має дві основних форми. По-перше, як взаємопереходи інтеріоризації та екстеріоризації. По-друге, як виникнення та розв'язання суперечностей. Так, досвід сприймання й розуміння оточуючого «дорослого» світу відтворюється дошкільниками у сюжетно-рольових іграх. У школі учні засвоюють основи наук: відбувається

інтеріоризація знань, накопичених людством, які знаходять використання у подальшій трудовій діяльності індивіда (екстеріоризація) [26].

Активність загальна є також компонентом прояву темпераменту, та визначається насиченістю та об'ємом взаємодії дитини з фізичним та соціальним середовищем. Тому важливим фактором розвитку є довільна сенсомоторна активність. У віці від народження і до 1-го року життя, саме довільна рухова активність є провідною, і тягне розвиток пізнавальної та емоційної сфери.

Другий важливий компонент – довільна регуляція вищих психічних функцій. Довільність власної активності надалі перетворюється і переходить на рівень довільної регуляції власне вищих психічних функцій (пам'яті, уваги, мислення). Сенсомоторика – це галузь психології, яка вивчає характер взаємодії рухових та сенсорних складових психічної діяльності. Сенсомоторна інформація поступає від аналізаторів. Дані, отримані в ході обробки інформації від аналізаторів, є основними для початку рухових дій, процес, який супроводжується, появою новою сенсомоторної інформації, яка в свою чергу, також піддається обробці.

І третій компонент – це довільна регуляція власних емоцій, яка формується пізніше.

Також загальна схема розвитку включає в себе такі параметри: внутріособистісні, міжособистісні, надособистісні та органічні. Ну і окремо виділяють таку категорію, як час. Деякі психологи прив'язують зміни до хронологічного часу (Gesell). Наприклад, Гезелл та його колеги пов'язують важливі поведінкові зміни з хронологічним віком. Прослідковуючи реакцію дитини на батьків, Гезелл описує вік 6 років, як вік високої амбівалентності по відношенню до матері, коли, наприклад, бажання бути любимою, можна спостерігати спалахи гніву та непокірність. 7-ми літній вік відрізняється спокоєм та внутрішньою спрямованістю. А 8 річна дитина знову відрізняється спалахами емоцій та переживань [3].

Іншим способом концептуалізації змін є погляд з точки зору стадій розвитку; когнітивна теорія Ж. Піаже та психосексуальна теорія З. Фрейда. Стадіальні теорії більше відображають зміни як такі, ніж просто хронологічний вік. Як правило, в них відображаються два основних аспекти: перший, це те, що стадії відображають скоріше якісну реорганізацію поведінки; і другий, це те, що послідовність стадій є незмінною. Таким чином, на кожній стадії з'являється щось нове, і порядок появи цього нового є фіксованим. Також характерною рисою цих теорій є те, що вони часто розглядають перехідний період між стадіями, як час підвищеної напруги, тривоги, і навіть повернення до менш зрілої поведінки. Ця характеристика характерна психосексуальним стадіям З. Фрейда, а Ж. Піаже описує повернення дитини до незрілого способу мислення під час когнітивних переходів [27].

То ж, коли ми говоримо про внутрішній контекст, то це має відношення до змінних в середині людини, а саме особистісних характеристик, когнітивних здібностей, емоцій. Цей контекст займає провідне місце в обговоренні психопатології.

Міжособистісний контекст відноситься до інтеракцій між індивідами. Виділяють два важливих аспектів міжособистісного контексту. Це сім'я та група одноліток. Серед сімейних впливів є стосунок батьки – дитина. Тобто є різні патерни нормального виховання та поведінки дітей, а також патологічні крайності, такі як недоглянутість/занедбаність, фізичне чи сексуальне насилля.

Стосунки з однолітками також відіграють важливу роль в нормальному та у порушеному розвитку.

Надособистісний контекст, відноситься до сукупності індивідумів, які розглядаються як єдине ціле, наприклад, як група, соціальний клас і культура. Тобто, наприклад відношення дітей із порушенням розвитку, до людей з інвалідністю тощо.

І органічний контекст включає в себе різні характеристики людського організму, які релевантні розумінню порушеного розвитку: генетику, механізми, які беруть участь у функціонуванні організму, і в першу чергу, головний мозок, а також фактори, які визначають вроджені індивідуальні відмінності; психологічні наслідки фізичних хвороб та пошкодження мозку [10].

Варто зазначити, що всі ці фактори знаходяться у постійній взаємодії між собою. Наприклад, контекст часу взаємодіє з усіма іншими контекстами, які в свою чергу, взаємодіють між собою.

Також варто згадати, що на сьогоднішній день, існує багато теорій, які передбачають моделі етіології (джерел або причин) дитячої психопатології. Наприклад, медична модель, яка пов'язана з органічним контекстом. За даним напрямком порушення розвитку є наслідком органічних порушень, і навіть, порушення поведінки, також розглядається, як наслідок органічних дисфункцій. Зокрема органічні фактори мають місце бути в етіології таких захворювань, як аутизм, деякі види антисоціальної демонстративної поведінки, гіперактивності та недостатній можливості до навчання тощо [1].

Поведінкова модель, в свою чергу, характеризує три особливості:

1. Твердження про те, що поведінка, яку спостерігаємо, містить базові дані наукової психології;
2. Надається перевага дослідженням у строго контролюючих умовах (наприклад, лабораторний експеримент);
3. Обмежена кількість принципів наочності, може пояснити широкий спектр поведінки у тварин та людей.

Когнітивні моделі визначають, що фундаментом когнітивного росту є схема. Схема – це будівельна цеглинка розуміння, яка допомагає дитині зрозуміти та спрогнозувати середовище. Характер цих схем змінюється в процесі розвитку, у зв'язку із розвитком здатності дитини розмірковувати. З часом ця здатність стає більш складною та абстрактною.

Також окремо можна виділити і психоаналітичні моделі, які займаються виявленням динаміки – базових мотивів, первинних мотивів людської поведінки. Его-психологія, наприклад, Е. Еріксон, приділяють особливу увагу орієнтованим на реальність, адаптаційні функції психіки, а також розширюють міжособистісний контекст розвитку від нуклеарної сім'ї до більш розширених суспільних аспектів.

Модель сімейних систем, де сім'я концептуалізується як система, динамічне ціле. Системи мають певні характеристики, і ці характеристики впливають на усіх її членів [10].

1.2. Психологічні особливості розвитку нормотипових дітей та дітей із ЗПР

Отже, ми прагнемо розглядати дитячу психопатологію, як нормальний розвиток, яких відхилився в сторону. Але для початку варто визначити, що таке нормальний розвиток.

І перша змінна, про яку важливо, тут згадати, то це ті аспекти, які пов'язані із зовнішнім середовищем. Провідним факторам тут є любов, яка виникає між матір'ю та дитиною в перший рік життя, і це ще називають прив'язаністю. Протягом усього періоду дитинства і в подальшому дорослому житті в основі людського досвіду лежить здатність відчувати глибокі почуття по відношенню до іншої людини. Порушенням розвитку будуть сприяти нездатність сформувати прив'язаність у немовлячому віці, обрив прив'язаності через смерть або розлучення батьків, викривлення прив'язаності надмірним гнівом або тривогою, атрофії зв'язків внаслідок занедбаності дитини. Тому важливо зрозуміти, як прив'язаність виникає в немовлячому віці, і як вона розвивається протягом дитинства [30].

Наступний аспект розвитку, дослідники називають «прояв турботи», тобто це взаємодія між батьками та дитиною, в якій кожен повинен

пристосуватись до іншого. Якщо все добре, то результатом буде взаємне збагачення розвитку. З одного боку, у батьків розвиваються навички догляду, відчуття власної компетентності та джерела задоволення. І, з іншого боку, дитина відчуває задоволення від турботи, яка проявляється і можливістю втішення батьками дитини, і можливості її стимуляції.

Ініціатива, починає відігравати значиму роль на другому році життя дитини. Тому, якщо дитина проявляє ініціативу, а батьки її заохочують, при цьому забезпечуючи безпеку, це призводить до позитивного аспекту розвитку. Ініціатива має наслідки для розвитку Я особистості, відіграє центральну роль у самовизначенні та самоцінності. Коли звернутись до відхиленого розвитку, відсутність або порушення комунікативної ініціативи відіграє значну роль у появі таких порушень, як шизофренія та аутизм.

І самоконтроль, який відіграє провідну роль в розумінні порушення розвитку. На самоконтроль впливають когнітивні здібності дитини, також він включає аспект емоційного розвитку, який називають регуляцією емоцій.

Тому з цих аспектів можна визначити основні характеристики нормотипових дітей віком від 6 до 11 років (молодший шкільний вік). Провідна діяльність – це навчання. Провідна діяльність не виникає одразу, а проходить певний шлях свого становлення. Виникнення в кожному періоді психічного розвитку нової провідної діяльності не означає зникнення тієї, яка була провідною на попередньому етапі. Певний період психічного розвитку характеризується системою різних видів діяльності, в якій провідна діяльність займає особливе місце [15].

І саме під час навчання формуються та вдосконалюються нові навички, так звані, новоутворення. До новоутворень відносять певні позитивні здобутки дитячої психіки. І саме ці якісні новоутворення дають змогу дитині переходити на іншу, складнішу стадію розвитку.

Новоутворення приходять у суперечність зі старою соціальною ситуацією розвитку, руйнують її та будують нову, яка, в свою чергу, відкриває нові можливості для психічного розвитку дитини в наступному віковому

періоді. Така перебудова соціальної ситуації розвитку складає основний зміст критичних періодів. Відповідно, можна констатувати, що розвиток дитини відбувається нерівномірно в усіх аспектах. Тому що в один період часу у дитячій психіці зміни формуються рівномірно та повільно, і ці періоди, можна назвати стабільними. А в інший час, зміни психіки відбуваються дуже стрімко та шалено, і ці періоди визначаються дослідниками, як критичні.

Особливість життя дитини молодшого шкільного віку визначається специфічною соціальною ситуацією розвитку. Важливим аспектом даного вікового періоду є те, що змінюється соціальна позиція дитини, вона набуває нової соціально-значущої ролі – «учень». І це новий період в житті, коли дитина відчуває перші паростки дорослішання, стає самостійнішою; вчитель стає значним авторитетом для дитини, вона поринає у виконання важливої (і не лише для неї) діяльності. З'являється усвідомлення свого соціального Я, переживання себе в системі людських відносин. Тому такими важливими є стосунки з однокласниками та вчителем, це уже нова форма самовираження.

І вчитель, як наставник повинен забезпечувати і відчуття безпеки, і турботу, і певний рівень дисципліни. Адже, він ніби продовжує відігравати батьківську роль (та батьки, в нормі, приймають дитину безумовно) тоді, як вчитель вказує на те, що дитина може краще, стимулює, мотивує, ставить оцінки. В молодших класах, саме вчитель декларує взаємовідносини дитини з іншими дорослими, впливає на ставлення дитини до інших дітей та до себе. [7].

Молодші школярі активно прагнуть знайти нове місце в колективі, завоювати повагу й авторитет серед однокласників. І це стає значимим стимулом у навчанні. Вже на 2-3 році навчання особистість вчителя є менш значущою для молодшого школяра, але більш тісними стають контакти з однокласниками. Дружні стосунки у 1 класі формуються на основі зовнішніх обставин. І. Бех наголошує, що «у цьому віці дружба нагадує співпрацю у якійсь справі; закінчується справа – закінчується співпраця». Однак,

починаючи з 2 класу, збільшується увага у створенні дружніх стосунків щодо загальних інтересів, загальних переживань та думок. В 3-4 класах часто зав'язується вже справжня дружба».

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників).

В процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організувати навчальну діяльність, рефлексія. У цьому віці центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності). Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди.

Для затриманого психічного розвитку характерними є уповільнений темп формування пізнавальної та емоційної сфер з їх тимчасовою фіксацією на більш ранніх вікових етапах. При цьому затримка розвитку емоційної сфери проявляється у різноманітних клінічних варіантах інфантилізму. У дитячому віці уповільнений темп психічного розвитку, зустрічається значно частіше, ніж психічне недорозвинення. Зазвичай ЗПР діагностується у дітей до завершення дошкільного віку або при вступі до школи. ЗПР проявляється в:

1. Меншій кількості навчальних знань;
2. Обмеженості уявлень;
3. Низькій інтелектуальній цілеспрямованості;

Класифікують ЗПР за етіопатогенним принципом. Коли, форма ЗПР визначається причиною її виникнення:

- дизонтогенетична форма;
- енцефалопатична форма;
- ЗПР у зв'язку з недорозвинутістю аналізаторів (сліпота, глухота, вади мовлення тощо);

- культурна форма ЗПР, зумовлена ранньою соціальною депривацією, педагогічною занедбаністю.

ЗПР у дітей відрізняється стійкою інтелектуальною недостатністю легкого ступеня і оборотністю розвитку з не яскраво вираженою спрямованістю до компенсації, можливого тільки в обставинах спеціалізованого навчання і грамотного виховання [3]. Внаслідок порушень протягом досить тривалого періоду у дітей спостерігається незрілість нервової системи, функціонального характеру. Це, в свою чергу, виражається в слабкості таких процесів психіки, як збудження і гальмування, труднощі утворення складних зв'язків.

Більшість функцій психіки (наприклад, просторові уявлення, когнітивні процеси) характеризуються не простою комплексною будовою, і базуються на узгодженості дій декількох функціональних систем. Внаслідок цього формування подібного роду дій у дітей з ЗПР сповільнено і посувається інакше, якщо порівнювати з дітьми, які розвиваються нормально. В результаті чого відповідні функції психіки формуються не таким чином, як у здорових малюків [2].

Відома також інша класифікація ЗПР, в основі якої лежить порушення або незрілість емоційно-вольової сфери дитини, у поєднанні з інтелектуальними відхиленнями:

1. Конституційна ЗПР визначається спадковістю (в даному випадку інфантильність психіки, часто поєднується з інфантильним типом статури людини, що вирізняється дитячою пластичністю миміки й моторики. Емоційна сфера таких дітей ніби перебуває на більш ранньому щаблі розвитку, відповідаючи психічному складу дитини молодшого віку: яскравість, жвавість емоцій переважання емоційних реакцій у поведженні, у прояві ігрових інтересів, високій сугестивності й недостатній самостійності. Незрілість емоційної сфери ускладнює соціальну адаптацію таких дітей).

2. Соматогенна ЗПР набувається в результаті перенесеного захворювання, яке вплинуло на мозкові функції дитини: алергія, хронічні

інфекції, дистрофія, дизентерія, стійка астения та ін. (емоційна незрілість зумовлена тривалими хронічними захворюваннями, пороками в розвитку серця тощо. Зниження фізичної активності в цьому випадку зумовлює брак інформації, формування життєво важливих психічних функцій гальмується. Хронічна фізична та психічна астенії затримують розвиток активних форм діяльності, сприяють формуванню таких рис характеру, як боязкість, несміливість, невпевненість у своїх силах. Часто до явищ, зумовлених хворобою, додається штучна інфантилізація, спричинена умовами гіперопіки).

3. Психогенна ЗПР визначається соціально-психологічним фактором: такі діти виховуються в несприятливих умовах: одноманітна середовище, обмежене коло спілкування, брак материнської любові, бідність емоційних відносин, обділення (так за умов бездоглядності може формуватися патологічний розвиток особистості за типом психічної нестійкості: невміння гальмувати свої емоції та бажання, імпульсивність, відсутність почуття обов'язку й відповідальності. В умовах гіперопіки психогенна затримка психічного розвитку виявляється у формуванні езопових настанов, нездатності до вольового зусилля, праці. За умов виховання, що травмують психіку, коли переважають жорстокість або груба авторитарність, нерідко формується невротичний розвиток особистості, за якого ЗПР проявляється як відсутність ініціативи та самостійності, боязкість, несміливість).

4.Церебрально-органічна ЗПР спостерігається в разі серйозних, патологічних відхилень у розвитку мозку і визначається найчастіше ускладненнями в період вагітності (токсикоз, вірусні захворювання, асфіксія, алкоголізм або наркоманія батьків, інфекції, пологові травми тощо) [23].

При затримці психічного розвитку у дітей однаково можливі прояви розумової відсталості та ознаки порушення в дуже важливій для дитини емоційно-вольовій сфері. Нерідко зустрічається їх комбінація. Бувають випадки, коли дитина з ЗПР практично не відрізняється від однолітків, але найчастіше відсталість є досить помітною. Остаточний діагноз ставиться дитячим неврологом при цілеспрямованому або профілактичному огляді [27].

Нейропсихологічні дослідження дітей із ЗПР церебрально-органічної генези дозволяють більш диференційовано підійти до аналізу структури дефекту їх пізнавальної діяльності. Нейропсихологічний аналіз гностико-практичних функцій у здорових дітей виявив гетерохронність їх розвитку та варіабельність проявів, що зумовлено їх індивідуальними особливостями. У дітей із ЗПР при незначному церебрально-органічному ураженні мозку в основі дефекту лежить нейродинамічна недостатність, пов'язана у першу чергу із виснаженістю психічних функцій. При вираженому органічному ураженні мозку прослідковуються більш грубі неродинамічні розлади, які виражаються в інертності психічних процесів. Також спостерігається первинна дефіцитарність окремих коркових та підкоркових функцій. У дітей відмічається певна парціальність, мозаїчність порушень окремих коркових функцій.

Дослідження особливостей психічного розвитку дітей із ЗПР необхідно підходити диференційовано із обов'язковим врахуванням форми затримки, тому що порушення пізнавальних процесів при різних формах проявляються по-різному. Наприклад, при формі ЗПР, яка визначається, як психофізичний інфантилізм, клініко-психологічними проявами будуть відносна сформованість психічних процесів, але уповільнений темп їх становлення. Буде спостерігатись недорозвиток мотивації до навчальної діяльності, особистісна незрілість. Нейропсихологічними особливостями даної форми ЗПР будуть порушення динаміки розумової працездатності; зниження об'єму пам'яті та уваги, в наслідок недостатньої мотивації діяльності.

При соматогенній формі ЗПР будуть спостерігатись такі прояви, як сформованість психічних процесів, астения, дратівлива слабкість. Нейропсихологічними особливостями даної форми буде зниження динаміки розумової працездатності; підвищена виснажливність уваги; зменшення об'єму пам'яті у зоровій та слуховій модальності.

Психогенна форма ЗПР передбачає збереження психічних процесів, але знижену навчальну мотивацію; зниження продуктивності навчальної

діяльності, у зв'язку з патологічним розвитком особистості (тривожність, егоцентризм тощо). При цьому спостерігається нерівномірність розвитку психічних процесів.

ЗПР церебрально-органічної генези передбачає такі прояви, як недорозвинення психічних процесів та функцій, що призводить до порушення інтелектуальної продуктивності; а також часткового (парціального) недорозвинення окремих психічних функцій. Що проявляється через порушення розумової працездатності; недорозвиненням стійкості, переключення, об'єму уваги; зниження об'єму пам'яті у всіх модальностях; недорозвитком орієнтувальної основи діяльності та зорово-просторового гнозису та праксису. Спостерігається виражена дефіцитарність у розвитку окремих мнемічних властивостей [18].

1.3. Вплив сім'ї, сімейного клімату на успішність дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці

Психологічний клімат – це емоційно-психологічний настрій, який формується в родині в процесі взаємодії її членів. Він залежить від того як вибудовуються взаємодія між членами родини, наявністю/ чи відсутністю емоційної прив'язаності; поваги; наявністю інструментів, щодо вирішення конфліктів. Те, як спілкуються та взаємодіють у родині, багато в чому залежить від рівня розвитку особистості, її характерологічних особливосте, виховання, ціннісних орієнтацій. Важливо враховувати наявність/чи відсутність спільних інтересів; бажання проводити час разом; приділяти активну увагу дітям. Важливу роль відіграють моральні цінності членів сім'ї, психологічна стійкість та налаштування.

На думку науковців, психологічний клімат конкретних родин формується під впливом двох основних факторів: мікросоціальних умов життєдіяльності родини (її склад, рівень добробуту, соціальний статус) та

соціально-психологічного клімату в цілому, основні елементи якого засвоюються внаслідок тісного контакту членів родини [28].

Отже, якщо сім'я, то система, динамічне ціле, що є більшим ніж сума її частин. То системам притаманні певні важливі характеристики. Наприклад, вони володіють зв'язаністю та стійкістю, а також мають тенденцію до самокорекції. Такий гомеостаз сімейний дозволяє цим системам зберігати свою структуру, навіть, коли відбуваються значні зміни. І кожна окрема особистість є функцією сімейної системи. Тому народження та виховання в сім'ї дитини з діагнозом ЗПР, а також той кризовий момент, який може накладатись на сім'ю, а це включення у новий етап, коли дитина іде до школи, звичайно, що впливатиме на сімейну систему.

У зв'язку зі станом дитини змінюється поведінка дорослих, у родині виникають проблеми, з якими батьки не можуть упоратися самотійно: порушується взаємодія із соціальним оточенням; коло спілкування становлять близькі родичі, спеціалісти; виражена тривога і неспокій батьків, викликані відставанням дитини в розвитку від однолітків; відсутність необхідних знань з психології і педагогіки аномальної дитини; відсутність досвіду роботи з психологом на ранніх етапах розвитку дитини; пасивність позиції матері у відносинах «фахівець – мати – дитина».

Типологія стилю батьківського виховання, яка була розроблена Баумрінд (1991), розглядає два незалежних параметри виховання: тепло/підтримка та контроль/структура. Оцінюючи при цьому батьків за двома критеріями, вона виділяє чотири стилі виховання: авторитарний, коли батьки мають високий показник структури, але низький показник тепла; поблажливий тип – це, коли батьки мають високий показник тепла без супроводу структури; авторитетні батьки мають високий показник і тепла, і структури, вони встановлюють норми зрілої поведінки; та неуважні батьки, такий стиль виховання передбачає низькі показники і тепла і структури. З дітьми, які мають діагноз, важливо уникати таких крайнощів, як відштовхування, жорстокість, неуважність і поблажливості.

Під впливом «теплого» сімейного клімату, що базується на особистісній формі спілкування дітей і дорослих, у дітей формується висока сприйнятливості до виховних впливів останніх. Діти, які виховуються в сім'ях із таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них, правильно реагують на вимоги вихователів у дитячому садку та школи. І навпаки, у поведінці дітей, які виховуються в так званих «неблагополучних» сім'ях, переважають негативні емоції, упереджене, здебільшого недоброзичливе ставлення до оточуючих. Такі діти схильні до афектів, що нерідко призводить до конфліктів з оточуючими [5].

Батьки можуть впливають на формування Я – образу дитини шляхом стимулювання, навіювання та переконання в тих, чи інших її якостях. При неправильному використанні, так званої, влади, це може призвести до формування різних відхилень у фізичному, психічному розвитку та розладів емоційної та поведінкової сферах. Та ускладнити, і так порушений розвиток особистості дитини. Внаслідок цього дитина зазнає непоправної шкоди здоров'ю, травматизації, що гальмує її розвиток та провокує формування важких соціальних наслідків, таких, як інфантильність чи розвиток дезадаптивних схем.

Гармонійний розвиток особистості дитини напряму пов'язаний не тільки з батьківською присутністю, а й погодженості у виховних діях обох батьків. Саме розбіжності у виховних методах не дають дитині зрозуміти, що добре, а що погано. Крім того, коли згода між батьками порушується, немає опори, тоді дитина може почувати себе винною, що це відбувається із причин, що стосуються її і не може почувати себе впевненою у безпеці. Звідси може утворюватися тривога та страхи. Тобто варто відзначити. Що дня дитини дуже важливі взаємини між членами родини і особливо розуміти, як дорослі ставляться до неї.

Згідно, вище зазначеного виділяють п'ять стилів сімейного клімату:

1. Демонстративний ' в таких сім'ях часто брешуть один одному, недоговорюють, але керуються, при цьому «кращими намірами», від ніби то

оберігаючи цією неправдою, людей, які є близькими. Намагаються говорити лише про якісь позитивні моменти та успіхи, уникають розмов про проблеми та негаразди. Складається враження «ілюзорної ідилії». Загалом відносини теплі. Членам сім'ї подобається і проявляти теплоту, і дбайливість, і отримувати натомість те ж саме. Негативні моменти легко забуваються і прощаються, тому що у партнерів спільна мета – показова ідеальна родина. Дитині із ЗПР у такій атмосфері треба також відповідати очікуванням; демонструвати те, чого немає. Батьки можуть діяти за принципом «заслужи» нашу любов, старайся, вчися, демонструй реальні результати.

2. Партнерський – такі пари формуються на спільній ідеї шлюбу як добровільного союзу, який створюється задля того, щоб полегшити життя одне одного, зробити його цікавішим, простішим, безпечнішим. Відносини – прозорі, плідні та раціональні. Емоції не подавляються й не придушуються, в родині прийнято говорити про те, що турбує. «Температура» в такому домі є теплою, атмосфера цілком гармонійною, але якщо хтось з членів родини починає «паразитувати», то такі дії швидко присікаються для стабілізації партнерства. Присутня повага до індивідуального простору, власних інтересів та хобі кожного. В такі сім'ї і до дитини повинне бути ставлення, як до партнера, враховуватись сильні та слабкі сторони; робитися акцент на тому, що виходить. Правда, існує певний ризик, що якщо у дитини будуть спостерігатись невдачі у навчальній діяльності, то у батьків може не вистачити мотивації спонукати та мотивувати свою дитину до навчання.

3. Віддалений – у членів сім'ї різні інтереси, своє власне коло спілкування. Часто сім'ю об'єднує лиш те, що вони живуть разом під одним дахом, мають спільних дітей. Мінімум контактів. Мінімум емоцій. Мінімум взаємних вимог. Мінімум взаємного інтересу. В такій родині, дитині із ЗПР може не вистачати уваги з боку одного з батьків. Адже, частіше, піклування про дитину з порушеннями дбає мама. Мама може, наприклад, відчувати втому, і або «зриватись» на дитині, або «махнути рукою» на її розвиток.

4. Товариші по чарці – найважливіші потреби у таких партнерів – це задоволення гедоністичних мотивів, часто це неблагополучні сім'ї. Як правило у всіх членів сім'ї низька або нестійка самооцінка. Багато емоцій, радісних і сумних, ірраціональна поведінка. Члени сім'ї охоче брешуть і самі собі, і іншим, виправдовуючи власний спосіб життя. Вони схильні до різних шкідливих звичок та залежностей, потурають слабкостям. Проте конфлікти розпалюються часто, особливо під впливом негативних станів, фрустрації, дратівливості. Звичайно, що в такому сімейному кліматі, дитині із відхиленням розвитку дуже важко розвиватись, і показувати успіхи у навчанні. Саме про дітей з таких родин говорять, що вони педагогічно занедбані. Такі діти мають на меті «вижити», а не розвиватись.

5. Авторитарний – коли у сім'ї є виражений лідер. Часто це чоловік при непрацюючій дружині, схильний домінувати та визначати життя інших членів сім'ї. Рідше це дружина, що володіє владним характером і змогла підлаштувати під себе чоловіка. Лідер визначає структуру взаємин у сім'ї: межі свободи та характер емоційних проявів. Якщо він каже, що треба виявляти взаємну повагу, інші члени сім'ї її проявляють. Якщо лідер проти того, щоб плакали, тоді всі стримують ці емоції. Сім'ї з авторитарним лідером досить стабільні, статичні. Якщо лідер втрачає свою об'єктивну владу, у відносинах настає серйозна криза [29]. І знову ж таки, якщо це комплементарний шлюб, і в сім'ї усім так добре, усіх усе влаштовує, то і життя дитини в такій родині буде залежати від ставлення до нього лідера. Він (цей лідер), може гіперопікуватись дитиною, може, навпаки, стимулювати її самостійність та творче пристосування.

Та в будь-якому випадку батьки та сім'я в цей період (молодший шкільний вік) сприймаються як тил, ар'єргард. Вони потрібні, щоб про них не думати. Якщо в сім'ї усе благополучно, прив'язаність в порядку, то дитина про неї і не думає. Вона рада своїм батькам, любить їх, сумує за ними, якщо довго їх не бачить, але вони уже не складають головний інтерес її життя. Але це

більше про нормотипову дитину. Якщо у дитини є порушення, і зокрема, ЗПР, то така дитина ще достатньо залежна від батьків.

І коли дитина молодшого шкільного віку іде до школи, то батьки передають дитину вчителю, якого розглядають, як наставника. Наставник – це та людина, в чії руки батьки передають довіру дитини, і частину своєї відповідальності за неї. Стосунки з наставником, в багатьох випадках, схожі на стосунки з батьками, адже, це також різновидність прив'язаності, там є домінуючий та той, хто крокує за ним. Також передбачається, в ідеалі, захист та турбота зі сторони старшого та безумовне наслідування зі сторони меншого. Ці стосунки також емоційно значимі. І клімат у дитячому колективі, який створюється педагогом є не менш важливим для дитини із ЗПР.

Та тут є й серйозні відмінності. Любов батьків безумовна та безоціночна (принаймні, у тих сім'ях, де клімат сприйнятливий). В житті може бути по різному, і часто батьки просто не можуть не оцінювати свою дитину, не порівнювати її з іншими, не обумовлювати свою любов до неї її успіхами або хорошою поведінкою. Це завжди боляче ранить дітей, викривлює почуття прив'язаності, а в тяжких випадках, призводить до нарцистичних рис особистості.

Саме в родинях зі сприятливим психологічним кліматом, дитина виховується у відчутті того, що вона цінна, прекрасна просто по праву свого народження. Вони починають з позитивного віддзеркалювання, з безкінечного милування і захоплення від того, як їх дитина росте, розвивається (у своєму темпі), і такі батьки націлені на турботу та захист. Батьківські руки завжди позаду, вони страхують, оберігають, таким батькам важливо, щоб дитина була живою, здоровою, щасливою, а не її успіхи чи відповідність чиймось очікуванням.

Та все ж розвиток важливий, навчання важливе, людська дитина не живе реактивно. І для цього потрібні такі уміння, як «прориватись», долати труднощі, зустрічати виклики, робити щось через неможливе. Для цих задач, нажаль батьківської любові буде замало. Тому дитині потрібен той, хто буде її

оцінювати, той, хто буде ставити бар'єри. І тут на перший план і виходить наставник і учитель.

Якщо дитина нормотипова, то початок навчання у школі буде великим стресом для сімейної системи. Якщо ж ми говоримо про дитину із затримкою психічного розвитку, то вданому випадку, стрес буде ще більш вираженим та яскравим. Адже, в цей період батьки змушені визначатись чи їх дитина буде навчатись в спеціалізованому навчальному закладі чи оформляти інклюзію, працювати з асистентом вчителя, чи обирати домашню форму навчання.

Батьки зіштовхнуться із питаннями налагодження взаємодії з однолітками сина/доньки; батькам важливою є реакція їхньої дитини на інших дітей (особливо, якщо дитина раніше не відвідувала дошкільний заклад), і звісно, тривога буде за те, як їх дитину будуть сприймати інші діти, чи знайде вона підтримку в соціумі. Питання, які також потребуватимуть значної уваги та зусиль батьків – це облаштування та організація навчального процесу; дотримання нових правил, які стосуватимуться навчання та відпочинку.

Важливо констатувати той факт, що ці діти часто потребують індивідуального підходу, що стосується і програми навчання, адже щось буде вдаватись краще, інші напрямки будуть непосильними. Діти із затримкою розвитку потребують дотримання свого ритму, підлаштування під настрій, зовнішні фактори. Батьки стресують через ті чи інші умови навчання, через невідповідність, складність, небажання (на їх думку) підтримати, допомогти, посприяти їх дитині. Одні батьки хочуть, щоб дитина могла соціалізуватись, і щоб вона перебувала в класі, навчалась разом із нормотиповими дітьми. Інші, через страхи або через об'єктивні чинники прагнуть, щоб їх дитина навчалась окремо від інших дітей. Одні будуть вимагати загального ставлення до дитини, інші – особливого індивідуального.

Бакстер (1986), досліджуючи сім'ї дітей, які відставали в розумовому розвитку, виявив, що основні стресові фактори, пов'язані з турботою та доглядом за дітьми, це проблеми з поведінкою та довготривала залежність від батьків. Бакстер визначив, що паралельно зі зниженням стурбованості щодо

фізичних потреб дитини, збільшується тривога та стурбованість щодо поведінки дитини в суспільних місцях. Батьки відчують стрес, коли поведінка дитини привертає увагу до сім'ї. Біренбаум, у своїх дослідженнях виявив, що деякі батьки прагнуть приховати проблеми з поведінкою у дітей. Також на сім'ю окрім психологічних проблем, лягає велика кількість фінансових затрат, що в свою чергу, впливає на сімейний клімат. Адже, не усі мають змогу найняти няню, оплати додаткові заняття та медичні послуги. Також батьки особливих дітей, часто змушені покинути роботу, обмежені в різних соціальних активностях і в службовому зростанні [9].

Власне, сім'ї, які виховують дитину із ЗПР чи дитину із затримкою розумового розвитку, не дивлячись на велику кількість перепон, у своїй переважній більшості ведуть майже нормальне життя: нормалізація – це, по суті, найбільш поширений вид адаптації в нашому суспільстві. Можливість досягнення нормалізованого стилю життя може бути пов'язана не лише рівнем порушення у дитини або зі здатністю батьків справлятися з труднощами, скільки зі структурою можливостей, які є у сім'ї.

Важливо аби батьки, які мають на вихованні дітей із затримкою розвитку були у постійному тандемі із фахівцями, це буде сприяти розв'язанню специфічних проблем та допомагатиме розвитку індивідуального підходу. Результат буде позитивним лише у тому випадку, коли виховання та розвиток у сім'ї та школі буде єдиним процесом, який налаштований на успішну адаптацію та розвиток. Спільна праця педагогів та батьків, психолога та батьків, соціального педагога та батьків сприятиме кращому навчанню та соціалізації. І при такому підході важливо враховувати такі фактори, як стосунки у сім'ї (на скільки вони забезпечують відчуття безпеки в родині, чи забезпечуються потреби кожного члена, чи всі почуваються вільно тощо). Чи дотримуються батьки єдиної стратегії поведінки; чи прагнуть вони того самого для своєї дитини, чи є у них розуміння та прагнення цих цілей досягати. [13].

РОЗДІЛ II ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КЛІМАТУ СІМ'Ї НА УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР

2.1. Процедура та методи дослідження впливу сім'ї на успішність дітей із ЗПР молодшого шкільного віку

Дослідження даної тематики є надзвичайно складним процесом, адже, часто сім'ї, де виховуються діти з відхиленням розвитку, бувають замкнуті, вони обмежують своє спілкування навіть із близькими для них людьми, з друзями. А спілкування з майбутніми психологами, взагалі можуть сприймати, як «трату часу», «для чого це нам», «ми і так уже все добре знаємо», «ми самі собі психологи». Тобто це ті труднощі, з якими ми зіткнулись готуючи дане емпіричне дослідження.

Наше дослідження відбувалось в 3 етапи:

1. Це планування дослідження; підбір емпіричних методів;
2. Аналіз та пошук вибірки дослідження. Розгляд різноманітних освітніх закладів, де навчаються такі діти; інклюзивні класи; співпраця з базами практики факультету психології, зокрема, Психологічним консультативним центром ВНУ імені Лесі Українки, факультет психології; особисті знайомства та комунікація з батьками молодших школярів;

3. Це етап власне проведення методик та їх аналіз. З деякими батьками нам вдалось працювати одночасно. Тоді, як з дітьми це була лише індивідуальна робота.

Базою практики стали: Психологічний консультативний центр ВНУ імені Лесі Українки (факультет психології), Луцький навчально-реабілітаційний центр, Рожищенський навчально-реабілітаційний центр Волинської обласної ради. Участь у дослідженні взяли 23 родини (це 40 осіб дорослого віку) та 23 дитини віком 8-10 років. Ці учасники дали добровільну згоду на участь у нашому дослідженні, а також дали згоду на роботу з дітьми. Діти приймали участь у присутності дорослих (одного із батьків).

Ми поставили перед собою завдання визначити, чи впливає якимось чином сімейний клімат на успішність молодшого школяра, який має затримку психічного розвитку. Оскільки, то «незвичні» сім'ї, то ми припустили, що можливо, існує аспект психологічного вигорання у батьків таких дітей, і це також може здійснювати вплив на дітей із ЗПР.

Також, ми вирішили, що важливим фактором нашого дослідження є те, чи розуміють батьки свою дитину, чи вони дозволяють їй помилки, пробачають її недосконалість тощо. Ці питання ми вирішили прояснити серед дорослих, які виховують дитину із ЗПР. Але нам було цікаво здійснити діагностику рівня відхилень розумового розвитку дітей, щоб порівняти успішність та клімат й рівень розуміння дітей їхніми батьками.

Тому ми відповідно, підібрали такі методики, які дали б змогу дати відповіді на ті питання, які ми перед собою ставили. Для батьків ми обрали три методики: Методика «Психологічний клімат сім'ї»; Тест вигорання (МВІ – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець; Методика «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник); А для дітей, ми запропонували Методику діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Ляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.).

Методику «*Психологічний клімат сім'ї*» ми обрали для того, щоб зрозуміти, як самі батьки можуть оцінити клімат у їхній родині. Чи це стійкий – негативний психологічний клімат (подружжя прийняло рішення розлучитися чи визнають своє суміжне життя – важким, кошмарним, нестерпним); чи це нестійкий, перемінний психологічний клімат (подружжя, яке часткового розчарувалося у сумісному проживанні, відчувають деяку напругу); чи це невизначений психологічний клімат (прослідковуються деякі обурюючі фактори, але в цілому переважає позитивний настрій у сім'ї); або ж у сім'ї визначається стійкий – позитивний психологічний клімат.

Визначення клімату сім'ї є важливим, адже причинами шкільної неуспішності, з одного боку, звичайно, розглядаються в клінічному аспекті (та

ж затримка психічного розвитку) і пов'язуються з патологією головного мозку (і це може спостерігатись у об'єктивно здорової дитини). В таких випадках причинами труднощів навчання визначають термінами «порушення», «патологія», «мінімальна мозкова дисфункція». Але, з іншого боку, і багато дослідників говорять саме про це, ці труднощі можуть бути пов'язані з педагогічною запущеністю і пояснюють патогенез соціально обумовленими факторами, а саме впливом сім'ї на дитину.

Тест вигорання (MBI – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець ми використали з метою визначення рівня емоційного виснаження у батьків (якщо таке є); визначення рівня деперсоналізації та редукції особистих і професійних досягнень.

Шкали, які визначає дана методика мають рівневу шкалу вираження. Рівні вияву складових емоційного вигорання емоційне виснаження: низький: 0–16 балів; середній: 17–26 балів; високий: 27 і більше балів.

Деперсоналізація: низький: 0–6 балів; середній: 7–12 балів; високий: 13 і більше балів;

Редукція досягнень: низький: 0–7 балів; середній: 8–32 балів; високий: 33 та більше балів.

Кожна із трьох шкал відповідає одному з розглянутих нижче аспектів вигорання. Повідомляються їх максимально можливі значення і градації рівнів:

емоційне виснаження – 54 бали (макс.); деперсоналізація – 30 балів (макс.); редукція особистих і професійних досягнень – чим більше балів, тим краще.

Важливу роль у даному явищі відіграють негативно забарвлені, агресивні, напружені стосунки. Значний прояв даний синдром має в тому випадку, коли люди утруднюють свою взаємодію емоційними гойдалками та не розуміють один одного. Тоді це проявляється на рівні аб'юзивної взаємодії, коли ідуть маніпуляції, скандали, тиск чи насилля. Дитина, яка росте в такій

сімейній атмосфері буде в постійній емоційній напрузі; переповнена негативними почуттями. Це буде викликати і певні проблеми з навчанням. Через травматизацію та стрес дитині складніше сприймати та розуміти навчальний матеріал (та й батькам може бути не до того, щоб щось пояснювати чи додатково займатись з дитиною). Це, в свою чергу, може викликати неприємності у школі, непорозуміння з учителями. Часто, вчителі не розуміють, що це психологічна проблема, і вважають таких дітей просто проблемними, такими, що не хочуть вчитися, що вони недисципліновані.

Методика «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник) була застосована нами власне з метою визначення ставлення, в значенні розуміння дитини батьками. Практичний досвід роботи із сім'єю показує, що в основі батьківсько-дитячого конфлікту нерідко лежить неправильне батьківське відношення до дитини. Найчастіше батьківсько-дитячий конфлікт спровокований протиріччями в ціннісних орієнтаціях самих батьків. Діти, як правило, розвиваються в руслі ціннісної орієнтації своїх батьків. Таким чином, якщо батьки живуть у стані внутрішнього конфлікту, якщо їх ціннісні орієнтації суперечливі, діти схильні «приміряти» на себе атрибути однієї зі сторін внутрішнього конфлікту батьків і розбудовувати відповідну їм модель поведінки. Якщо батьки говорять одне, а роблять інше: призивають до чесності, але обманюють один одного, вимагають від дитини стриманості, а самі запальні, агресивні й розпущені, то майже неминучим є виникнення в дитини образи й протесту, коли очікувана від неї поведінка відповідає більш високим стандартам, ніж та, що притаманна батькам. При цьому дитина може настільки розширити модель поведінки, яку їй задали батьки, що її власна поведінка виявиться для них неприйнятною [13].

В цій методиці є три шкали, які визначаються за кількістю набраних балів, отже, ми зможемо зрозуміти на якому рівні розуміння потреб та очікувань, батьки можуть взаємодіяти з дитиною. Якщо батьки набирають 100–150 балів, то це говоритиме про те, що у них є неабиякі здібності щодо правильного розуміння своєї дитини. Їхні судження і погляди – союзники у

вирішенні різних виховних проблем. Якщо й на практиці їх поведінка щира, позначена терплячістю, то їх можна визнати за взірець для наслідування. До ідеалу не вистачає одного невеличкого кроку. Ним може стати думка дитини.

50–99 балів: такі батьки також на правильному шляху до кращого розуміння власної дитини. Свої тимчасові труднощі або проблеми вони мають вирішити, починаючи із себе. Не намагаючись виправдовуватися браком часу або характером дитини. Є кілька проблем, на які вони мають реальний вплив, а тому треба спробувати це зробити. Таким батькам варто не забувати, що розуміти не завжди означає приймати – і не лише дитину, а й власну особистість.

Якщо за методикою, батьки набирають від 0–49 балів: то їх дитині можна більше поспівчувати. Такі батьки не є надійними друзями і провідниками на важкому шляху здобуття життєвого досвіду. Але ще не все втрачено. Таким батькам буде потрібна професійна допомога психологів та психотерапевтів.

Для дітей нами було визначено, застосувати методику *діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В., Обухівська А. Г.)* [14].

Запропонована методика містить 5 блоків питань. Перший блок завдань спрямований на дослідження просторових уявлень. Сформованість просторових уявлень та просторової орієнтації є важливим показником загального розвитку дитини та її готовності до навчання в школі, зокрема здатності успішно оволодівати рахунком, читанням, письмом, малюванням, ручною працею. До блоку завдань на вивчення просторових уявлень входить три завдання різної складності: від найпростішого, де треба шляхом аналізу знайти ідентичні форми, до складання з деталей об'єкту за зразком.

Другий блок складають завдання на узагальнення змістовного матеріалу з опорою на наочність. До цієї групи входить чотири завдання різної

складності, об'єднує їх те, що змістом їх є узагальнення предметів за спільною ознакою.

Третій блок складають завдання на узагальнення наочного матеріалу, що не має прихованого логічного змісту. До цього блоку входять завдання, особливістю яких є те, що виконання їх здійснюється на основі аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення наочного матеріалу на рівні сприймання. В зв'язку з такою особливістю, успішність виконання цих завдань мало залежить від обізнаності дитини, а великою мірою визначається розвитком перцептивних дій.

Четвертий блок складають завдання, спрямовані на вивчення здатності розкривати причинно-наслідкові зв'язки у наочно зображеній ситуації як суттєвого показника сформованості мисленнєвої діяльності дитини.

І п'ятий блок складається з завдань, які побудовані на вербальному матеріалі. До цього блоку входять три завдання: розуміння змісту оповідання з підтекстом, встановлення зворотної залежності між величинами та розміщенням предметів у просторі, словник - визначення слів. Усі ці завдання об'єднує те, що дитині доводиться оперувати виключно словесним матеріалом без будь-якої опори на наочність. Розв'язання цих завдань потребує досить високого рівня розвитку мовлення та словесно логічного мислення: дитина повинна висловлювати судження, міркувати, давати визначення понять.

Підбір методик емпіричного дослідження, на нашу думку допоможе оцінити особливості сприймання сімейної картини, сімейного клімату з точки зору дорослих членів родини. А також допоможе визначити, які «послання» дають дорослі своїм дітям, як вони впливають на своїх дітей. І з іншого боку, достатньо складна для роботи психолога методика для дітей, дозволить визначити рівень їх розумових здібностей. Адже, з теоретичної частини, ми визначили, що успішність залежить від розумових можливостей дитини.

2.2. Аналіз отриманих результатів

Зібравши емпіричний матеріал, ми його проаналізували, та отримали такі результати.

Для дорослих учасників експерименту (n=40), ми спочатку запропонували методику «*Психологічний клімат сім'ї*» (див. Додаток А), щоб зрозуміти, як самі батьки можуть оцінити клімат у їхній родині. Нами були отримані такі результати опитування дорослих членів родини, які виховують дитину із затримкою психічного розвитку різної складності та проявів.

Пишати стійким сприятливим емоційним і психологічним кліматом у своїй сім'ї, можуть лише 5 досліджуваних з вибірки 40 осіб, що відповідно становить 12,5% батьків. Враження від спілкування дуже позитивне; батьки мають хороше почуття гумору; хороше матеріальне забезпечення; часто подорожують; проводять час як з дітьми так і окремо.

Визначили, що у їхніх сім'ях нормальний психологічний клімат, з переважаючим позитивним настроєм, хоча й є деякі негативні фактори 20% опитаних. В особистих розмовах батьки зазначають, що виникають матеріальні труднощі; бувають конфлікти через втому на роботі; загальне невдоволення чимось. Але у кожному випадку вдається швидко вирішити конфлікт. В сім'ї прийнято вибачатись та багато розмовляти.

Нестабільний клімат в родині з мінливим настроєм визначили найбільша кількість досліджуваних – 52,5%. Така картина часто спостерігається в сім'ях, де починається розчарування в партнері та присутня напруга в стосунках. Це уже серйозний сигнал, що потрібен порятунок сім'ї. Часто в розмові чути звинувачення на рахунок партнера; зростання напруги через неможливість ефективного спілкування; в сім'ях люди мало уваги приділяють один одному, часто звучить, що «кожен окремо», відособленість; емоційна та фізична втома, відсутність підтримки (Рис. 2.1.).

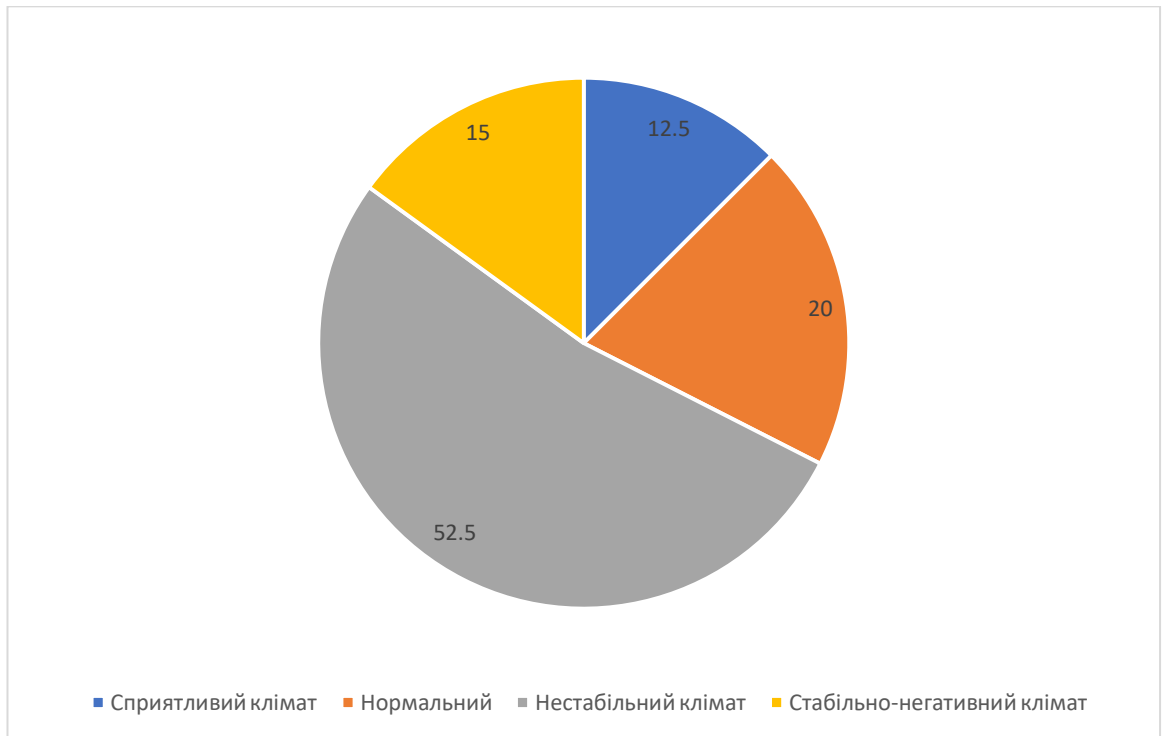

Рис. 2.1. Результати опитування вибірки дорослих (n=40) щодо психологічного клімату сім'ї

І відповідно, стабільно негативний клімат, при якому не за горами розлучення було визначено у 15% опитаних. При цьому обоєдорослих усвідомлюють, що спільне життя є нестерпним, тому розтавання може стати вирішенням проблеми. Але в особистих розмовах, батьки стверджують, що це не через дитину чи її діагноз. Що такий стан уже давно спостерігається в родині, один із партнерів має залежну поведінку; втрата роботи; відсутність бажання розмовляти та вирішувати конфлікти.

Незважаючи на те, що батьки, які визначили нестабільність та стабільно-негативний психологічний клімат у своїх сім'ях, залежить від великої кількості чинників, вони говорять, що це не стосується дітей. Але ми можемо припустити, що якщо конфлікти в родині відбуваються достатньо тривалий період часу, то це впливає на дітей. Тому що навіть, якщо батьки намагаються стримуватись, чи навпаки, гучно конфліктують, діти в наслідок власної егоцентричності, можуть звинувачувати себе у несприятливих ситуаціях.

Знижений емоційний настрій батьків, також може впливати на відносини з дітьми.

Тому за результатами даної методики ми вирішили розділити нашу вибірку на дві групи. Група 1 ми назвали «сприятливі умови», в цю групу ми віднесли тих батьків, що показали сприятливий та нормальний клімат, вибірка становить 13 досліджуваних. І Група 2 «несприятливі умови», в цю групу увійшли 27 опитуваних. Визначили дітей, які є членами родин цих батьків. І будемо порівнювати ці дві групи.

Наступна методика, якою ми вирішили скористатись у нашому дослідженні – це *Тест вигорання (MBI – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Клянець* (див. Додаток Б). Ми знову ж таки припустили, що батьки можуть бути емоційно виснаженими з різних причин (а діти, які мають відхилення в розвитку, потребують і додаткових сил, і достатнього терпіння, адже, усі досягнення дітей, визначаються через працю. Це і додаткова праця батьків; і робота з вчителями, з логопедами, психологами, дефектологами тощо. Це потребує достатньої фінансової забезпеченості батьків, що в свою чергу, також може провокувати втому та виснаження).

Нами були отримані наступні результати за даної методикою. В групі 1 (n=13), яку ми визначили, як групу «сприятливі умови» нами були отримані наступні результати:

За шкалою емоційного виснаження: низький рівень визначено у 92,2% опитаних. Середній рівень виснаження емоційного визначено лише у 7,8% досліджуваних. Високого рівня емоційного виснаження не визначено у жодного опитаного даної Групи.

За шкалою деперсоналізації Наступна шкала, це шкала деперсоналізації. Нам було цікаво визначити особливості проявлення даної шкали, оскільки це стосується такого стану, коли людина ніби не тут знаходиться, все, що з нею відбувається, ніби не в реальності. Притупленість усіх емоцій, проблеми з когнітивним раціональним компонентом (що веде до проблем прийняття

рішень, усвідомлених виборів, погіршується пам'ять. Психологи, в гострих випадках виділяють цей стан, як самостійний синдром, важке психологічне порушення. Стан деперсоналізації, часто пов'язують із наявністю значних стресів та фізичного та морального перенавантаження. І звісно, що коли в сім'ї виховується дитина із порушеним розвитком, і якщо батьки, наприклад, гіпер відповідальні, або не приймають реальну ситуацію, то вони в певний період просто «вимикаються». [31]: у Групі 1 визначено у 100% опитаних низький рівень деперсоналізації. Відповідно не визначено середнього та високого рівня деперсоналізації. Що говорить про те, що особи в цій групі в контакті з реальністю; вони легко визначають емоції; в них добре працює пам'ять. Можна припустити, що вони достатньо стресостійкі. Вони здатні регулювати відпочинок та діяльність. Регулюючи тим самим свій фізичний та емоційний стан.

За шкалою редукції особистих та професійних досягнень були отримані наступні результати: низький рівень визначено у 53,7% опитаних та 46,3% опитаних було визначено середній рівень прояву. Що говорить більше про те, що мами, особливо, які не реалізуються поза сім'єю, час від часу відчують тривогу щодо власної компетентності та розвитку. Мають дещо негативне само сприйняття себе професійній сфері.

Таким жінкам потрібна підтримка, можливість делегувати обов'язки, можливість приділити час собі, а не лише перебувати з дитиною. Можливо, розвивати свої хобі, те, що приносить задоволення, та дає необхідний ресурс.

Акцент на зовнішніх та внутрішніх ресурсах батьків надзвичайно важливий, адже це запорука того, що батьки матимуть чим поділитись зі своїми дітьми. Коли батьки знесилені, то діти недоотримуватимуть на усіх рівнях, і на емоційному, когнітивному. Тому батькам варто вчитись турбуватись про себе.

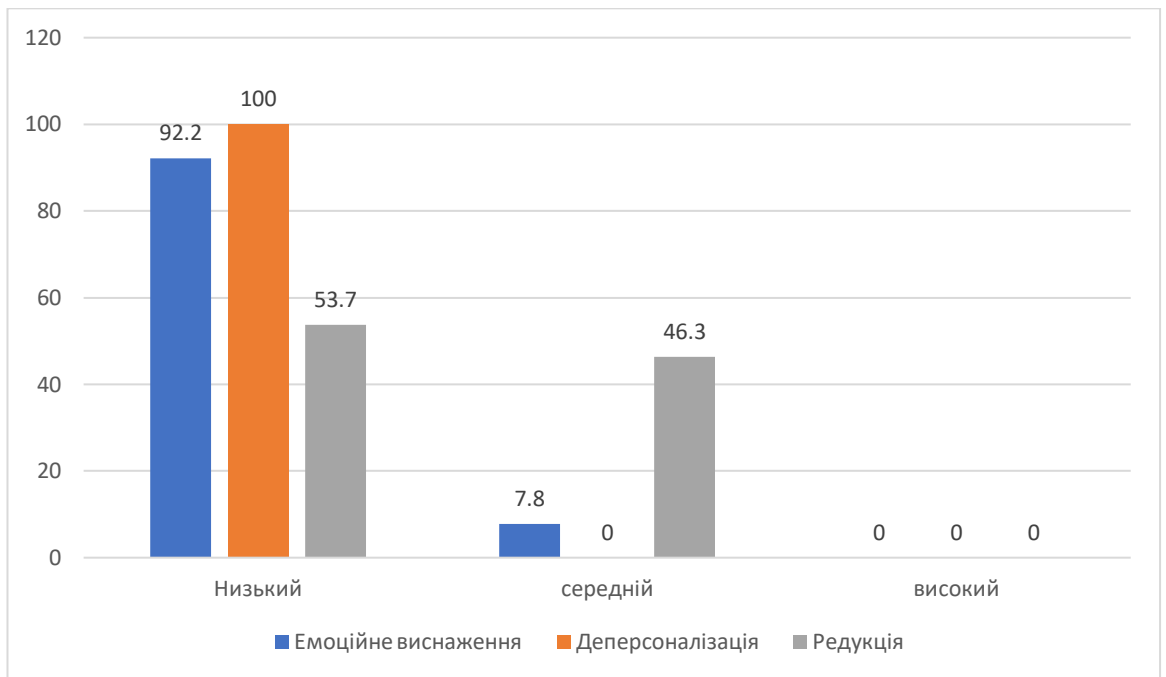

Рис. 2.2. Результати опитування Групи 1 «сприйнятливий клімат» за методикою Тест вигорання (MBI – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець (n=13)

Тоді як у Групі 2, яку ми визначили як «несприятливі умови», результати отримані нами, були дещо іншими. Зокрема, за шкалою емоційного виснаження низький рівень: 14,8% опитаних; середній: 62,8%; високий: 22,4%. Тобто результати щодо емоційного виснаження говорять про те, що ці батьки «змучені».

Результати за шкалою деперсоналізація: низький: 37,1%; середній: 59,3%; високий: 3,6%. І за шкалою редукція досягнень: низький: було визначено у 33,4% опитаних; середній: 59,3% респондентів; високий: 7,3%.

Варто зазначити, що отримані нами результати, засвідчують, що емоційно несприятливий клімат у сім'ї, а також несприятливі умови та напруження у сфері діяльності провокують багато негативних явищ, зокрема таких, як деперсоналізація та особиста та професійна редукція. Відповідно, можна припустити, що емоційне виснаження негативно впливає як на особисте так і на професійне життя особистості.

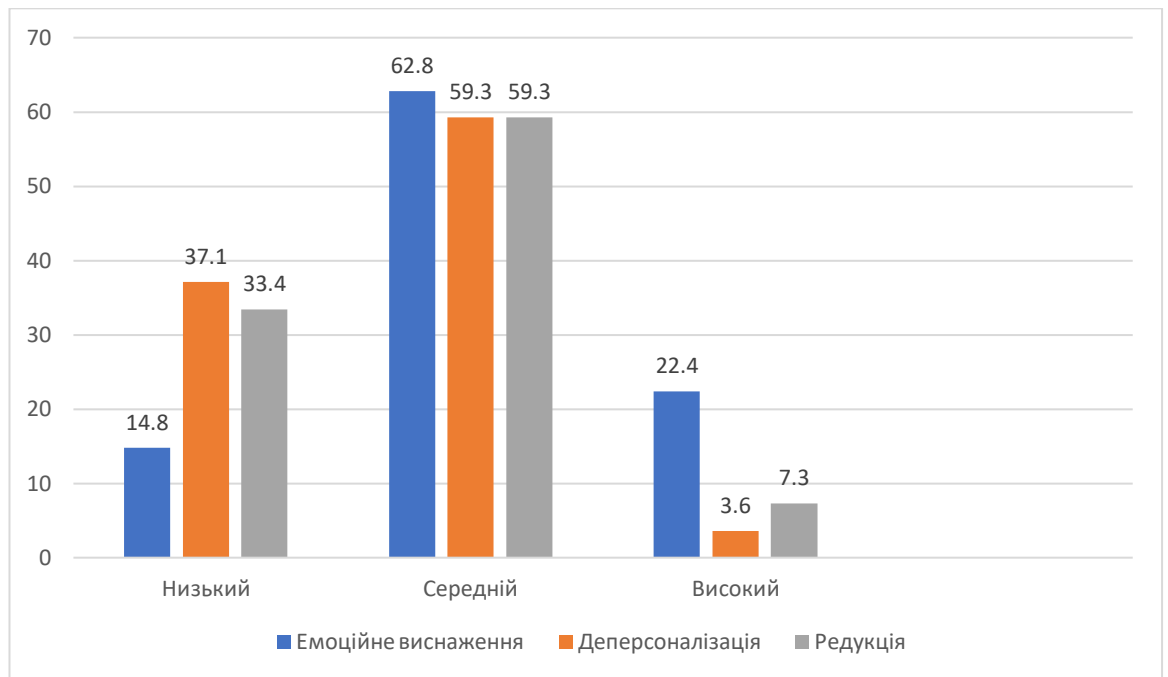

Рис. 2.3. Результати опитування Групи 2 «несприйнятливий клімат» за методикою Тест вигорання (MBI – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець (n=27)

То ж у порівнянні двох груп досліджених ми побачили, що власне емоційний стан досліджуваних у двох групах різняться (див. Рис. 2.4.).

Тому ми можемо зробити висновок, що емоційні переживання в родині дуже важливі. Як і наявність емоційного зв'язку між подружжям, між батьками та дітьми. Адже, коли емоційна прив'язаність існує, то що б не сталося, чи то сварка, чи значний конфлікт, чи виникла проблема, то усе можна вирішити. Тому глибина емоцій, зрозумілість у проявленні тих чи інших почуттів залежать від багатьох факторів, але найважливіше, що залежить від впливу свідомості та самосвідомості особистості.

Якщо емоційні спалахи перестають керуватись розумом, то, відповідно порушується єдність психічної діяльності, порушується гармонійність усіх психічних процесів. Не задовільняються потреби членів сім'ї.

Діти в такому випадку відчувають, що відбувається щось «небезпечно». Діти, які мають ментальні порушення є дуже чутливими до таких факторів.

Можуть не розуміти, що відбувається, але на рівні емоційних переживань, можуть дуже реагувати.

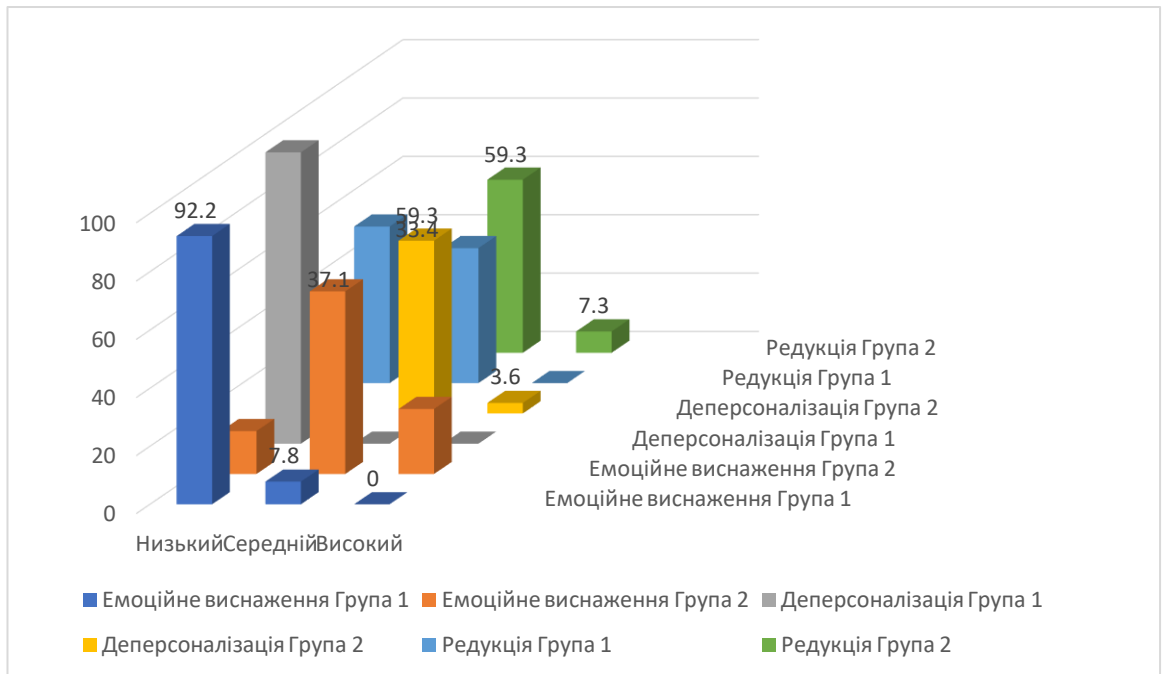

Рис. 2.4. Порівняльні результати двох груп опитаних за за методикою Тест вигорання (MBI – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець

За методикою «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник). В Групі 1 нами були отримані такі результати: за першою шкалою, яку можна визначити, як те, що батьки дуже добре розуміють свою дитину. Те, що батьки говорять про дитину, їх погляди на виховання, їх ставлення –це важливі чинники, що формують особистість дитини, і допомагають у вирішенні багатьох проблем з поведінкою, емоційно-вольовою сферою. Діти можуть не чути (не слухати) їх, але вони наслідують своїх батьків у всьому. Діти вірять словам та судженням батьків. Якщо це позитивні судження, то дитина формує позитивне уявлення про себе. Якщо ж ці судження негативні, то інроєкти, що засвоюються стають руйнівними. Тому порада цим батькам, згідно даної

методики, більше прислухатись до своєї дитини, чути її. В групі 1 такий результат продемонстрували 23,1% опитаних даної вибірки.

За другою шкалою, яку ми визначили «є труднощі, але батьки на правильному шляху до їх вирішення», 76,9% опитаних показали саме такий результат. Це свідчить про те, що у батьків є свої тимчасові труднощі або проблеми, вони їх визнають, та намагаються працювати із своїми труднощами. За порадою авторів даної методики, цим батькам не варто виправдовуватися браком часу або характером їхньої дитини. Визнати, що у дитини є кілька проблем, на які батьки мають реальний вплив, а тому спробувати це зробити. Не забувати, що розуміти не завжди означає приймати – і не лише дитину, а й власну особистість (див. Рис. 2.5).

За третьою шкалою, яку ми узагальнюючи, назвали «не розуміють свою дитину» в Групі 1 не було визначено жодного результату. Що може свідчити про те, що батьки все ж намагаються бути для своєї дитини надійними друзями. Вони не мають невинуватих очікувань по відношенню до своєї дитини. Так, вони роблять помилки, але вони визнають їх. Намагаються подолати труднощі, які їх також напружують, виснажують.

Це про «здорове» подолання життєвих труднощів, через врахування потреб усіх членів сім'ї та забезпечення необхідних функцій.

Рис. 2.5. Результати опитування Групи 1 за методикою «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник)

У Групі 2, ми отримали достатньо подібні результати (див. Рис. 2.6.). За шкалою «дуже добре розуміють» свою дитину, то лише 18,4% опитаних продемонстрували високий рівень розуміння своєї дитини. Середній результат, або шкала, яка демонструє, те, що є труднощі, але батьки намагаються їх вирішити, і рухаються в правильному напрямку, щодо налагодження контакту зі своєю дитиною, то 74,2% опитаних демонструють такий результат.

І не розуміють свою дитину лише 7,4% опитаних досліджуваних. Таким дітям, на думку авторів методики, можна лише поспівчувати. Цих батьків не назвеш надійними друзями, вони не є тим взірцем, який може поділитись важливим досвідом, показати правильний шлях. Та цим батькам не варто опускати руки. Важливо, можливо пропрацювати свої особисті травми, звернутись за підтримкою до класного керівника, до психолога. Аби скориставшись, професійними порадами, підтримати свою дитину, змінити способи взаємодії, налагодити довірливе спілкування.

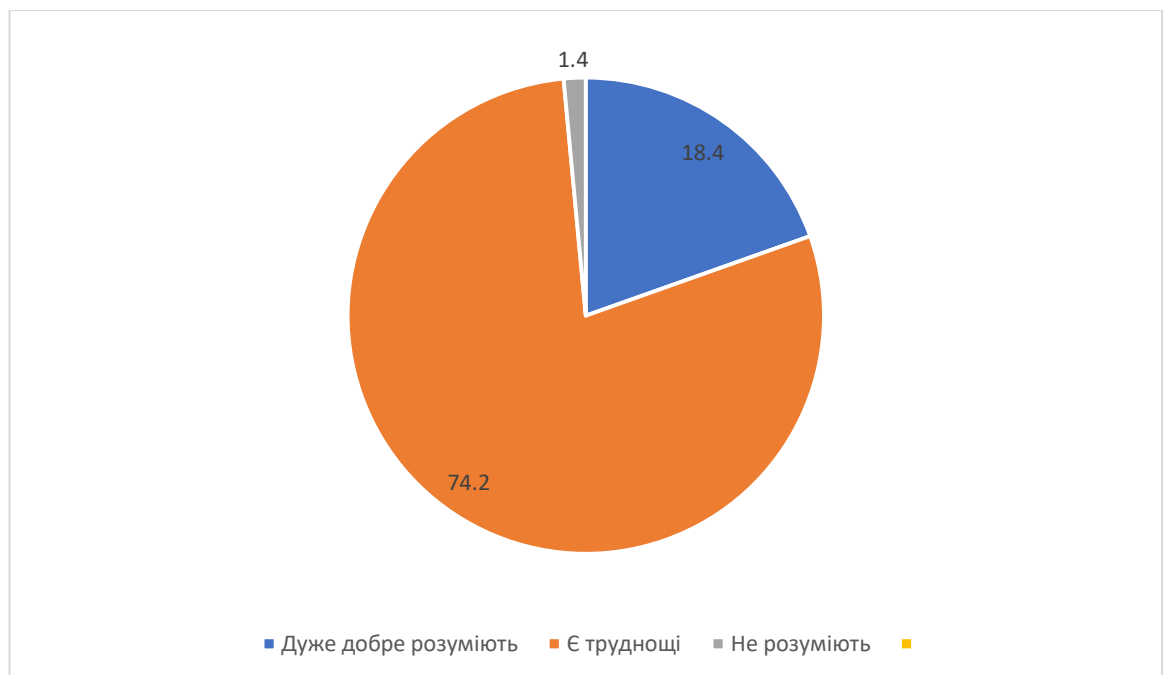

Рис. 2.6. Результати опитування Групи 2 за методикою «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник)

Ми зробили висновок, що незалежно від того, як емоційно почуваються батьки, на скільки вони емоційно виснажені чи мають особисті чи професійні проблеми. Вони все ж прагнуть, у своїй більшості, зрозуміти своїх дітей. Дати їм підтримку та розвиток. Порівняльна таблиця результатів демонструє, що незалежно чи це сприйнятливий клімат у сім'ї чи не сприйнятливий, діти мають велике значення для батьків, і вони прагнуть бути надійним другом та підтримкою для своїх дітей (див. Табл. 2.1).

Психологічний клімат сім'ї це індикатор емоційного та духовного благополуччя її членів. Для дітей він має надзвичайно важливе значення, адже від того, як діти себе почувають залежить спрямованість їх активності, самопочуття, впевненість у своїх силах. Саме в сім'ї закладається рівень самооцінки, рівень життєвого ресурсу та ставлення до себе та до світу загалом.

Таблиця 2.1.

Порівняльна характеристика результатів опитування за методикою «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник) (%)

Шкали	Група 1	Група 2
Дуже добре розуміють своїх дітей	23,1	18,4
Є труднощі, але батьки рухаються в правильному напрямку	76,9	74,2
Не розуміють своїх дітей	0	7,4

Для дітей ми вирішили, застосувати методику діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.) [14].

Перший блок даної методики допомагає дослідити особливості просторових уявлень дітей молодшого шкільного віку. Адже, те, на скільки дитина може орієнтуватись у просторі визначає її загальний розвиток та

здатність/нездатність навчатись у школі. Загальний розвиток орієнтаційних здібностей визначає здатність дитини до навичок математичного рахунку читання, письма, малювання, все що стосується роботи руками.

Другий блок завдань складають завдання на узагальнення змістовного матеріалу з опорою на наочність. До цієї групи входить чотири завдання різної складності, об'єднує їх те, що змістом їх є узагальнення предметів за спільною ознакою. Цю ознаку дитина має виділити у зображених предметах, абстрагуючись від їх наочно поданих несуттєвих у даному випадку ознак. Робити це дитина може, лише маючи знання про функціональне призначення предметів, що узагальнюються та про їх родові ознаки.

Третій блок складають завдання на узагальнення наочного матеріалу, що не має прихованого логічного змісту. До цього блоку входять завдання, особливістю яких є те, що виконання їх здійснюється на основі аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення наочного матеріалу на рівні сприймання. В зв'язку з такою особливістю, успішність виконання цих завдань мало залежить від обізнаності дитини, а великою мірою визначається розвитком перцептивних дій.

Четвертий блок утворюють завдання, які націлені на те, щоб визначити причинно-наслідкові зв'язки, і на цій основі робити висновок про сформованість/чи не сформованість мислення.

П'ятий блок складається з завдань, які ґрунтуються на вербальному матеріалі. Тобто ми перевіряли їх уміння вербалізувати побачене, будувати речення тощо.

Максимальна кількість балів, які можна набрати за даною методикою 115 балів. . Факти показують, що молодші школярі і тим більше дошкільники, маючи нормальний інтелект, не досить успішно виконують завдання третього блоку, зокрема, завдання на визначення значення слів. Більша частина дітей з нормальним інтелектуальним розвитком набирає від 100 до 80 балів. Всі вони спроможні добре засвоювати програму загальноосвітньої школи, виявляючи більші або менші здібності щодо окремих навчальних предметів.

Діти, які за виконання завдань експрес-методики одержують від 80 до 70 балів також мають нормальний інтелект, але здібності до навчання у них низькі, тому в школі вони мають багато проблем. Деякі з них з великими труднощами засвоюють математику, але для більшості важкими виявляються всі основні предмети - і математика, і мова, і читання. Всі ці діти потребують великої індивідуальної допомоги і з боку вчителів, і з боку батьків.

Найадекватнішу допомогу вони одержують у класах підвищеної індивідуальної допомоги. Там, де таких класів немає, необхідні додаткові завдання, дублювання першого класу. Але слід зазначити, що при виборі шляхів допомоги дитині, треба зважувати на стан її здоров'я. Якщо дитина часто хворіє і соматично ослаблена, то звичайно додаткові заняття лише завадять їй, оскільки перевантаження викликатиме погіршення здоров'я [33].

Загальна сума балів за завдання експрес-методики, що складає від 70 до 50 балів найчастіше свідчить про затримку психічного розвитку. Діти, що мають такий стан, не здатні успішно навчатися у загальноосвітніх школах. Перебуваючи в цих школах, вони не засвоюють в достатній мірі навчального матеріалу, не набувають необхідних навчальних навичок, бо тут зміст матеріалу для них занадтий, темп роботи не відповідає їх працездатності.

Діти, які здатні виконати завдання експрес-методик й лише з оцінкою у 50 балів і нижче кваліфікуються як розумово відсталі.

Нами було досліджено 23 дитини віком 8-10 років, які навчаються у спеціалізованих навчальних закладах, а саме, в Луцькому навчально-реабілітаційному центрі, Рожищенському навчально-реабілітаційному центрі Волинської обласної ради. Це 15 таких дітей, яким виставлено діагноз затримка психічного розвитку. Та 8 дітей, які відвідували або відвідують Психологічний консультативний центр ВНУ імені Лесі Українки (факультет психології), у цих дітей визначено проблеми із навчанням. Їм важко дається навчання, їм оформлено інклюзію та поруч є асистент учителя.

Максимальну кількість балів не отримав жоден респондент. 80-70 балів отримали 34,7% опитаних. Що свідчить про нормальний інтелектуальний

розвиток, але ці діти потребують врахування темпу навчання, додаткової стимуляції, підтримки та налаштування. Від 70 до 50 балів отримали 65,3% вибірки. Що свідчить про затримку психічного розвитку. Таким дітям важко навчатись у загальноосвітніх школах (див. Рис. 2.7.).

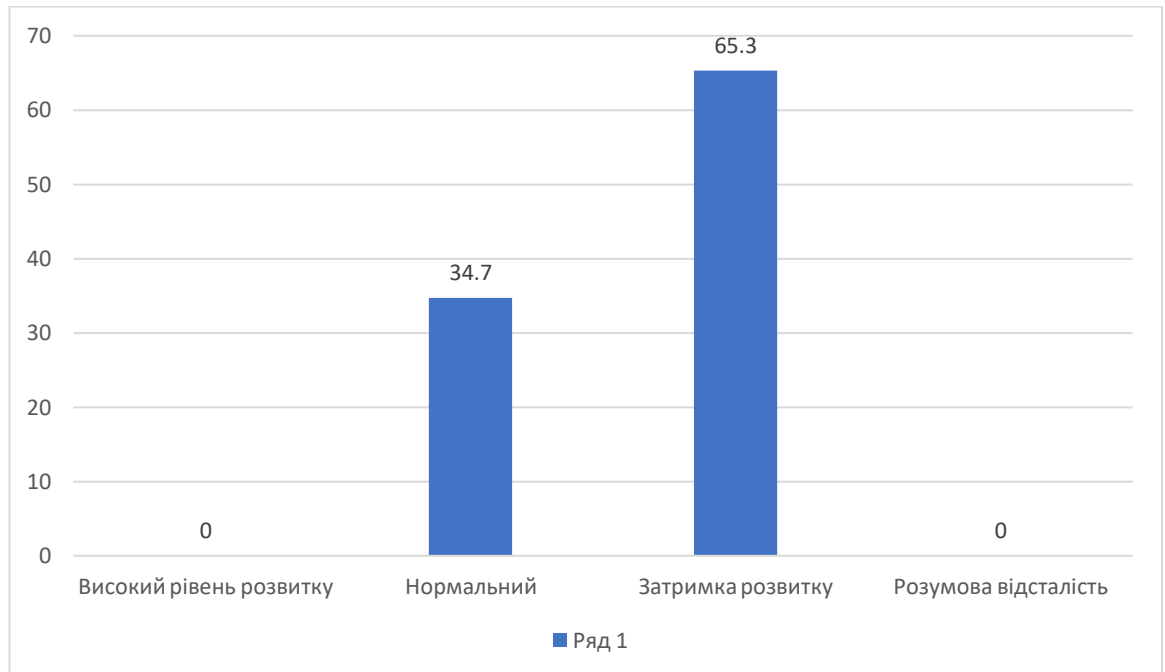

Рис. 2.7. Результати опитування дитячої вибірки за методикою діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.) (n=23)

Далі ми визначили до якої групи батьків відносяться опитані діти, для того щоб співвіднести результати дітей, батьки яких належать до Групи 1 (зі сприятливим психологічним кліматом). Та результати дітей, батьки яких належать до Групи 2 (не сприятливий психологічний клімат). Ми визначили, що діти із сприятливим кліматом набрали від 80 до 70 балів, тобто у них нормальний рівень інтелекту. У відсотковому еквіваленті це 6 дітей, що становить 20,3% опитаних. Двоє дітей, з групи 1 (тобто з хорошим кліматом) визначено затримку психологічного розвитку, що становить , відповідно 8,7 %

Але і в групі, де у дітей визначено затримку розвитку теж у батьків було визначено сприятливий психологічний клімат. Цей результат визначено

Тому нами не визначено прямого впливу психологічного клімату на успішність дітей у школі. Адже інтелектуальні здібності – це відносно стійка структура розумових здібностей індивіда.

Отримані кількісні дані за методикою «Психологічний клімат сім'ї» та методики «Чи розумієте ви свою дитину, ми співставляли з особливостями результатів за методикою діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.). Значення частоти випадків у досліджуваних були розподілені умовно залежно від рівня розумового розвитку: високий, середній, низький. Оскільки, у нас невелика вибірка, то ми вирішили застосувати критерій Манна-Уїтні, щоб перевірити чи корелюють показники психологічного клімату та розумового розвитку дітей (див. Табл. 2.2).

Ми побачили, що усі критерії потрапили в зону незначущості. То ж ми можемо припустити, що успішність у школі залежить від рівня уміння навчатись, від різних факторів, зокрема і від особливостей ураження та викривлень роботи головного мозку.

Згідно до вище викладеного, ми зробили висновок, що розвиток особистості залежить від того, на скільки умови навчання та виховання відповідають можливостям дитини. Тому у світі, та в нашій країні існують різнопрофільні заклади, одні спеціалізуються на гуманітарному профілі, інші на математичному, ще інші на природничому. Також існують різні рівні шкіл, одні є ліцеями, інші гімназіями, є школи для дітей обдарованих, а є навчально-реабілітаційні заклади, в яких навчаються діти з різними відхиленнями в розвитку. Саме в таких школах навчаються діти, у яких є порушення слуху, зору; ті діти, які мають нервові та психічні захворювання, проблеми з мовленням, розумову відсталість чи затримку розвитку. Там працюють не лише психологи, а й дефектологи, логопеди, соціальні педагоги. Це дає

можливість системно охопити проблематику та працювати фахівцям комплексно.

Таблиця 2.2.

Статистичний аналіз кореляції між значеннями сімейного клімату та рівнем розумового розвитку дітей за допомогою U-критерія Манна-Уїтні

Шкали	Значення U емп (емпіричне)	При похибці
Нормальний клімат	304	$p \leq 0,05$
Нестабільний клімат	278	$p \leq 0,03$
Стабільно-негативний клімат	379	$p \leq 0,05$
Добре розуміють дитину	451	$p \leq 0,04$
Є труднощі у розумінні дитини	280	$p \leq 0,05$
Не розуміють свою дитину	156	$p \leq 0,03$

Останнім часом фахівці, які працюють з дітьми виділяють таку категорію дітей, які не мають серйозних уражень мозку, та їм все ж важко дається навчання у загальноосвітніх школах. Часто, такі діти не можуть спокійно сидіти, їм не вдається засвоїти матеріал, вони порушують поведінку. Фахівці навчальних закладів, не спроможні нічого їм зробити, вони не можуть їх вмотивувати до навчання. Тому батькам цих дітей, часто, пропонують індивідуальне навчання, або навіть, інклюзію.

Та згідно нашого дослідження, ми робимо висновок про те, що розвиток співвідноситься як з внутрішніми процесами, так і з соціальними впливами та зовнішніми факторами. Розвиток іде своїми етапами, він має свою

передбачену еволюцією послідовність. Кожен етап характеризується труднощами та водночас новоутвореннями. І, звісно, є загальні характеристики розвитку кожного вікового періоду. Та все ж важливо пам'ятати про те, що це індивідуалізований процес.

І тому, якщо під час навчання та виховання дітей, дотримуватись цих переконань, шукати шляхи розвитку для кожної категорії дітей, то це забезпечить такі важливі можливості для їх розвитку та реалізації в соціумі.

ВИСНОВКИ

1. Нами було здійснено теоретично-методологічне дослідження тематики аномального розвитку. До розуміння аномального розвитку є багато різних підходів. Ми для себе виокремили концепцію М. Семаго та Н. Семаго, яка стосується розвитку дитини. Ці науковці визначили значимість інтегрального підходу та необхідність вивчення особливої структурної «макроодиниці» дитячого розвитку, які є базовими складовими, і передумовою психічного розвитку. Також ці науковці пропонують модель «вертикальної» організації психічної діяльності, яка включає три рівні: «рівень причинності», на якому знаходяться джерела і причини психічного розвитку. До них, науковці відносять, соціальні умови розвитку. Тобто, власне сім'я, в якій виховується дитина; освітнє та культурне середовище. Сюди ж, відносять стан центральної та периферичної нервової системи та специфіка нейробіологічної функціональної організації мозкових систем.

Другий рівень – це система базових складових психічного розвитку, до неї входять: довільність психічної активності, просторові та часові уявлення, базова афективна регуляція. Та третій рівень – це сукупність усіх пізнавальних, мотиваційно-вольових та емоційно-особистісних характеристик дитини. Ці базові складові психічної діяльності дитини є первинними по відношенню до всіх інших психічних функцій. І для будь-якого варіанту нормального або аномального розвитку характерна певна структура сформованості базових складових психічної діяльності. Це положення дає можливість проводити як оцінку індивідуальних відмінностей дитини, так і типологізацію розвитку з відхиленнями та визначити особливості функціонування осіб із діагнозом ЗПР.

Визначили, що для затриманого психічного розвитку характерними є уповільнений темп формування пізнавальної та емоційної сфер з їх тимчасовою фіксацією на більш ранніх вікових етапах. При цьому затримка розвитку емоційної сфери проявляється у різноманітних клінічних варіантах

інфантилізму. У дитячому віці уповільнений темп психічного розвитку, зустрічається значно частіше, ніж психічне недорозвинення. Зазвичай ЗПР діагностується у дітей до завершення дошкільного віку або при вступі до школи. ЗПР проявляється в: зниженні загального запасу знань; обмеженості уявлень; низькій інтелектуальній цілеспрямованості. ЗПР у дітей відрізняється стійкою інтелектуальною недостатністю легкого ступеня і оборотністю розвитку з не яскраво вираженою спрямованістю до компенсації, можливого тільки в обставинах спеціалізованого навчання і грамотного виховання

2. Визначили роль сімейного клімату у вихованні та навчанні дітей. Однією з важливих типологій, на нашу думку (розроблена Баумрінд (1991)), розглядає два незалежних параметри виховання: тепло/підтримка та контроль/структура. Оцінюючи при цьому батьків за двома критеріями, вона виділяє чотири стилі виховання: авторитарний, коли батьки мають високий показник структури, але низький показник тепла; поблажливий тип – це, коли батьки мають високий показник тепла без супроводу структури; авторитетні батьки мають високий показник і тепла, і структури, вони встановлюють норми зрілої поведінки; та неуважні батьки, такий стиль виховання передбачає низькі показники і тепла і структури. З дітьми, які мають діагноз, важливо уникати таких крайнощів, як відштовхування, жорстокість, неуважність і поблажливість.

Під впливом «теплого» сімейного клімату, що базується на особистісній формі спілкування дітей і дорослих, у дітей формується висока сприйнятливості до виховних впливів останніх. Діти, які виховуються в сім'ях із таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них, правильно реагують на вимоги вихователів у дитячому садку та школі. І навпаки, у поведінці дітей, які виховуються в так званих «неблагополучних» сім'ях, переважають негативні емоції, упереджене, здебільшого недоброзичливе ставлення до оточуючих. Такі діти схильні до афектів, що нерідко призводить до конфліктів з оточуючими.

Власне, сім'ї, які виховують дитину із ЗПР чи дитину із затримкою розумового розвитку, не дивлячись на велику кількість перепон, у своїй переважній більшості ведуть майже нормальне життя: нормалізація – це, по суті, найбільш поширений вид адаптації в нашому суспільстві. Можливість досягнення нормалізованого стилю життя може бути пов'язана не лише рівнем порушення у дитини або зі здатністю батьків справлятися з труднощами, скільки зі структурою можливостей, які є у сім'ї.

3. Здійснили емпіричне дослідження впливу сімейного клімату на рівень успішності у дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці. У нашому дослідженні взяли участь 63 респонденти. З них 40 дорослих та 23 дитини віком від 8 до 10 років. Дослідження було спрямоване на визначення психологічного клімату у сім'ях. Також нас цікавило чи є проявляється у таких родинах емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція особистісної та професійної діяльності. Також ми підібрали методик, яка допомогла нам зрозуміти чи розуміють батьки своїх дітей. А для дітей була підібрана комплексна методика, яка потребувала індивідуального підходу до кожного респондента, і визначала рівень розумового розвитку. Це нам було важливо, оскільки діти відвідують школу.

В результаті опрацювання даних методик ми прийшли до висновку, що пишатися стійким сприятливим емоційним і психологічним кліматом у своїй сім'ї, можуть лише 12,5% батьків.

Визначили, що у їхніх сім'ях нормальний психологічний клімат, з переважаючим позитивним настроєм, хоча й є деякі негативні фактори у 20% опитаних. В особистих розмовах батьки зазначають, що виникають матеріальні труднощі; бувають конфлікти через втому на роботі; загальне невдоволення чимось. Але у кожному випадку вдається швидко вирішити конфлікт. В сім'ї прийнято вибачатись та багато розмовляти.

Нестабільний клімат в родині з мінливим настроєм визначили найбільша кількість досліджуваних – 52,5%. Така картина часто спостерігається в сім'ях, де починається розчарування в партнері та присутня напруга в стосунках. І

відповідно, стабільно негативний клімат, при якому не за горами розлучення було визначено у 15% опитаних. На основі цих даних ми поділили дорослу вибірку на Група 1 (зі сприятливим психологічним кліматом), туди ми включили 13 батьків. І Група 2 (яку ми визначили, як таку, що має несприятливий психологічний клімат), у цю групу ввійшо 27 опитаних.

За методикою «Чи розумієте Ви власну дитину?» (О. П. Главник). В Групі 1 нами були отримані такі результати: за першою шкалою, яку можна визначити, як те, що батьки дуже добре розуміють свою дитину (23,1%) опитаних, та мають деякі труднощі у розумінні – 76,9%. Як не дивно, але в Групі 2 (несприятливий психологічний клімат), ми отримали подібні результати: дуже добре розуміють дитину 18,4% батьків, мають деякі труднощі, але успішно їх вирішують 74,2% опитаних, і лише в 7,4% батьків існує повне нерозуміння своїх дітей.

В той же час, дуже відмінними виявились результати методики Тест вигорання (МВІ – Maslach burnout inventory) К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець, яку ми використали з метою визначення рівня емоційного виснаження у батьків (якщо таке є); визначення рівня деперсоналізації та редукції особистих і професійних досягнень.

Адже, порушення системи сімейного виховання, дисгармонія сімейних взаємовідносин, за даними досліджень, є патогенетичним фактором, що може зумовити виникнення неврозів у дітей. То в Групі 1 переважають низькі результати по усім шкалам. Тоді як у Групі 2, зокрема, за шкалою емоційного виснаження низький рівень: лише у 14,8% опитаних; середній: 62,8%; високий: 22,4%. Тобто результати щодо емоційного виснаження говорять про те, що ці батьки мають особисті та професійні проблеми.

Для дітей ми використали методику діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.). Максимальну кількість балів не отримав жоден респондент. 80-70 балів отримали 34,7% опитаних. Що свідчить про нормальний інтелектуальний

розвиток, але ці діти потребують врахування темпу навчання, додаткової стимуляції, підтримки та налаштування. Від 70 до 50 балів отримали 65,3% вибірки. Що свідчить про затримку психічного розвитку. Таким дітям важко навчатись у загальноосвітніх школах.

Отримані кількісні дані за методикою «Психологічний клімат сім'ї» та методики «Чи розумієте ви свою дитину, ми спів ставляли з особливостями результатів за методикою діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.). Значення частоти випадків у досліджуваних були розподілені умовно залежно від рівня розумового розвитку: високий, середній, низький. Оскільки, у нас невелика вибірка, то ми застосували критерій Манна-Уїтні, щоб перевірити чи корелюють показники психологічного клімату та розумового розвитку дітей.

Ми побачили, що усі критерії потрапили в зону незначущості. То ж ми можемо припустити, що успішність у школі залежить від рівня уміння навчатись, від різних факторів, зокрема і від особливостей ураження та викривлень роботи головного мозку.

Тому можемо зробити висновок що, розвиток особистості залежить від того, на скільки умови навчання та виховання відповідають можливостям дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріяш С., Грицюк І. Вплив психологічного клімату сім'ї на успішне навчання дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості*. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. С. 7-9.
2. Буковська О. Психологічні особливості родин, в яких виховуються діти з особливими потребами [Електронний ресурс]. *Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Серія: Психологічні науки. Чернігів, 2012. Вип. 103, ч.1. Режим доступу:
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VChdpu/psy/2012_103_1/Bukovsk.pdf \
3. Грицюк І. М. Психологічний клімат сім'ї як чинник розвитку пізнавальної сфери дітей із ЗПР у молодшому шкільному віці. *Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience. Scintific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Pablshsng», 2023. P.42-66
4. Грицюк І. М., Міліщук С. О. Особливості використання комплексної нейропсихологічної корекції в шкільному середовищі. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка», 2021. С.179-185.
5. Грицюк І. М., Сащук Ю. В. Значення сімейного клімату для успішного навчання дитини з діагнозом ЗПР (молодший шкільний вік). *Наукові перспективи*. Серія Психологія. Випуск 4 (22). Київ. 2022. С. 346-356.
6. Грицюк І. М., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І. Психологія сімейних взаємин: теорія та практика. Навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 252 с.
7. Калюжний І. Сімейні стратегії подолання кризи при вихованні дитини з інтелектуальною недостатністю. *Соц. політика і соц. робота*. 2005. № 3. С. 125–137.
8. Кричківська Т. Д. Психологія аномального розвитку. Київ: КНТ, 2016. 165с.

9. Муляр В.І. Проблема становлення в системі «індивід-суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир, 1999. С. 336–362.
10. Мушкевич М.І. Наукові підходи до сім'ї з проблемною дитиною. *Психологічні перспективи СНУ ім. Л У. Луцьк* 2013. № 21. С. 164-175.
11. Пінчукова Н. О. Гармонізація почуттів матері у вихованні розумово відсталої дитини [Електронний ресурс]. *Педагогічний процес: теорія і практика*. К., 2007. № 4. С. 68–80. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./pptp/2007_4/Pinchukova.pdf .
12. Пінчукова Л. Почуття матері розумово відсталої дитини. *Психолог*. 2007. Груд. (№ 48). С. 8–12.
13. Повалій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Випуск 16. Книга 1., 2012. С. 233-240. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/4118/1/Povalii.pdf>
14. Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г. Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників. Кам'янець-Подільський: видавництво «Абетка», 1998. 144 с.
15. Сойко О. В., Литвин Н. І., Базенко О. О. Комплексна допомога сім'ям, що виховують дітей з особливими потребами. *Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні: матеріали VII наук.-практ. семінару*. Луцьк, 2012. С. 34-36.
16. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ: Академвидав, 2016. 424 с.
17. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів: близько 3000 сл. Під керівництвом В. Б. Шапаря. Харків: Прапор, 2019. 672 с.
18. Радченко М. І. Психокорекційна робота в магістральних групах на прикладі реабілітації батьків «ненаучуваних» дітей. *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. С. 21-25.

19. Рассказова О. І. Соціальна ексклюзія як наслідок стигматизації сімей, які виховують дітей з обмеженими можливостями. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 80-86.
20. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та суспільстві. Львів, 2018. С. 9-10.
21. Роюк С. Психологічні особливості реакції батьків на сенсорні порушення дітей. *Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. асп. і студ., Луцьк, 2009. Т. 2. С. 103-104.
22. Таланчук І. В. Історичні аспекти адміністративно-правового регулювання освіти інвалідів [Електронний ресурс] *Інформація і право*. 2014. Режим доступу до ресурсу: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14tivroi.pdf>.
23. Туріщева Л. В. Діти з особливостями розвитку у звичайній школі. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 111с
24. Христук О. Особливості батьківсько-дитячих стосунків у молодих сім'ях з неповносправними дітьми. *Соціальна психологія*. 2013. С. 83-92.
25. <https://www.annadomina.com/studentam/pershodzherela/pro-psixichnij-rozvitok/>
26. http://megalib.com.ua/content/5485_4_Peredymovi_ymovi_i_ryshiini_sili_psihichnogo_rozvitky_ditini.html
27. <http://vidpoviday.com/zatrimka-psixichnogo-rozvitku-u-ditej-prichini-simptomi-likuvannya>
28. <https://vorozhba.lbd-osv.gov.ua/news/11-37-32-05-03-2021/>
29. <https://gazeta.ua/articles/family/5-tipiv-psihologichnogo-klimatu-v-simy/561245>
30. <file:///C:/Users/%D1%96%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8C.pdf>.

30. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/346>
31. <https://inspired.com.ua/practice/people/use-niby-uvi-sni-ya-zhyvu-iz-syndromom-depersonalizatsiyi/>
32. <https://krasnopilka-gromada.gov.ua/news/1601970402/>
33. file:///C:/Users/%D1%96%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20(1).pdf
34. National Scientific Council on the Developing Child. Persistent Fear and Anxiety Can Affect Young Children's Learning and Development. 2010. Working Paper. № 9. URL: <http://www.developingchild.net>
35. Weems C. F. , Silverman W. K. An integrative model of control: Implications for understanding emotion regulation and dysregulation in childhood anxiety. *Journal of Affective Disorders*. 2006. Vol. 91. P. 113–124.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Психологічний клімат сім'ї»

Для визначення рівня психологічного клімату у сім'ї ми застосували, адаптований тест дослідження психологічного клімату сім'ї.

Психологічний клімат – це міжособистісні стосунки, що є типовими для будь якої малої соціальної групи – сім'ї, які визначають її загальний настрій, клімат. Методика включає чотири шкали (біополі сім'ї):

- Стійкий – негативний психологічний клімат (подружжя прийняло рішення розлучитися чи визнають своє суміжне життя – важким, кошмарним, нестерпним);

- Нестійкий, перемінний психологічний клімат (подружжя, яке частково розчарувалося у сумісному проживанні, відчувають деяку напругу);

- Невизначений психологічний клімат (прослідковуються деякі обурені фактори, але в цілому переважає позитивний настрій у сім'ї); -

Стійкий – позитивний психологічний клімат сім'ї. Опитувальник складається із 35 тверджень, за кожен відповідь „так” або „ні” нараховується 1 бал, якщо відповідь співпадає з ключем.

Опитувальник розрахований на самостійне заповнення досліджуваними. Час психологічного обстеження за допомогою цього опитувальника триває біля 25 хвилин. У своїй роботі ми використовували, можливість одночасного обстеження декількох досліджуваних.

1. Мою родину можна назвати дружньою.
2. У нас є свої традиції спільних вечерь та обідів.
3. Мені завжди комфортно зі своїми рідними.
4. Домашня атмосфера найбільше сприяє до повноцінного відпочинку.
5. У нас не прийнято довго згадувати образи або розбіжності.
6. Вдома я відчуваю себе захищеним і фізично і морально.
7. Ми завжди раді гостям.
8. Я завжди можу розраховувати на допомогу і підтримку у родині.

9. Ми всі чудово розуміємо один одного
10. Тривала відсутність вдома,, викликає у мене щирю тугу.
11. Всі наші друзі дуже любляють бувати у нас в гостях.
12. Відпочинок ми намагаємось проводити, по можливості, разом.
- 13.Робота виконується теж швидше, коли ми її робимо колективно.
14. Ми любимо грати разом в настільні ігри або співати в караоке.
15. У нас завжди весело і тепло.
16. Ми поспішаємо вибачитися за свої помилки, щоб не зробити боляче близькій людині.
17. Всі свята проходять у нас весело та радісно.
18. У будинку завжди порядок і затишок.
19. До нас люблять приїжджати та приходити в гості.
20. Окремим членам сім'ї не зовсім затишно вдома.
21. Спілкування з близькими можна назвати натягнутими
22. Намагаюся швидше зачинитися у своїй кімнаті, щоб нікого не бачити.
23. Часто доводиться чути образи від близьких людей.
24. Дискомфорт у будинку на стільки великий, що часом, зовсім не хочеться туди повертатись.
25. У будинку всі намагаються перекричати один одного, спілкуючись виключно на підвищених тонах.
26. Атмосфера в родині тяжка та напружена.
27. У своєму будинку я гостро відчуваю самотність, і те, що нікому не потрібен.
28. Перебування з сім'єю, діє на мене негативно.
29. У будинку часто вирують грози з криками та скандалами.
30. Всі прийоми гостей закінчуються конфліктами в сім'ї.
- 31.Деякі члени сім'ї мають занадто складний характер.
32. У нас є один неадекват, який руйнує усю гармонію
- 33.Звички деяких моїх близьких, мене дратують.
34. Ми не вміємо нормально реагувати на різні обставини.

35. Присутність у будинку деяких членів сім'ї, вибиває мене з колії.

Підрахунок балів:

Кожна відповідь так на питання від 1 до 19 зараховується 1 бал.

Кожна відповідь ні на запитання 20 – 35, також 1 бал.

Шкали:

23-35 балів – ви можете пишатися стійким сприятливим емоційним і психологічним кліматом у своїй сім'ї.

16-22 бали – нормальний психологічний клімат, з переважаючим позитивним настроєм, але є деякі негативні фактори.

9-15 балів – нестабільний клімат в родині з мінливим настроєм. Така картина часто спостерігається в сім'ях де починається розчарування в партнері та присутня напруга в стосунках. Це уже серйозний сигнал, що потрібен порятунок сім'ї.

0-8 балів – стабільно негативний клімат, при якому не за горами розлучення. При цьому обоє усвідомлюють, що спільне життя є нестерпним, тому розтавання може стати вирішенням проблеми.

Додаток Б

Тест вигорання (МВІ – Maslach burnout inventory)

(К. Маслач адаптація для шлюбносімейних взаємин О. Я. Кляпець)

Інструкція Мета цього дослідження – визначити, що Ви переживаєте стосовно своєї сім'ї та її членів. Подаємо до Вашої уваги 22 твердження про почуття й переживання, пов'язані із сімейним життям. Прочитайте, будь ласка, уважно кожне з них і поміркуйте, наскільки Ви з ним згодні.

Якщо Ви ніколи не переживали подібного, на бланку для відповідей позначте позицію 0 («ніколи»). Якщо Вам знайоме описане відчуття, вкажіть, як часто Ви його переживали. Для цього обведіть кружечком чи відмітьте якимось інакше бал, що відповідає частоті переживання.

1. Я почуваюся емоційно спустошеною(-им).
2. У кінці дня я почуваю себе, як вичавлений лимон.
3. Я почуваюся стомленою(-им), коли вранці встаю і повинна (-ен) братися до домашніх справ.
4. Я добре розумію почуття і переживання свого чоловіка (дружини) та дітей і користаюся із цього в інтересах сім'ї.
5. Я відчуваю, що спілкуюся з деякими членами моєї родини як з предметами (без емоційної теплоти).
6. Я відчуваю себе енергійною(-им) і натхненною(-им).
7. Я вмію знаходити правильні рішення в конфліктних ситуаціях.
8. Я відчуваю пригніченість і апатію.
9. Я можу позитивно впливати на інших членів моєї сім'ї.
10. Останнім часом я стала(-в) більш черствою(-им) у ставленні до чоловіка (дружини) і дітей.
11. Як правило, люди, з якими мені доводиться спілкуватися під час виконання сімейних обов'язків та вирішення сімейних проблем, є нецікавими і скоріше втомлюють мене, аніж дають задоволення.
12. У мене багато планів на майбутнє, і я вірю, що вони здійсняться.
13. У мене все більше життєвих розчарувань, особливо в сімейній сфері.

14. Я відчуваю байдужість і втрату інтересу до багатьох речей, які давали мені раніше радість.

15. Буває, що мені дійсно байдуже, що відбувається з іншими членами моєї родини.

16. Мені хочеться усамітнитися й відпочити від усіх і усього.

17. Я легко можу створювати атмосферу доброзичливості та співробітництва в сім'ї.

18. Мені легко спілкуватися з членами моєї родини незалежно від їх характеру.

19. Я багато чого встигаю зробити по дому.

20. Я відчуваю себе на межі своїх можливостей.

21. Я багато чого зможу ще досягти у своєму сімейному житті.

22. Буває, що інші члени моєї сім'ї перекладають на мене свої проблеми та обов'язки.

Бланк для відповідей

№	0 ніколи	1 дуже рідко	2 рідко	3 іноді	4 часто	5 дуже часто	6 завжди
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							
11							
12							

13							
14							
15							
16							
17							
18							
19							
20							
21							
22							

Ключ шкала емоційного виснаження: 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20;

шкала деперсоналізації: 5, 10, 11, 15, 22;

шкала редукції особистих і професійних досягнень: 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21.

Рівні вияву складових емоційного вигорання емоційне виснаження: низький: 0–16 балів; середній: 17–26 балів; високий: 27 і більше балів; деперсоналізація: низький: 0–6 балів; середній: 7–12 балів; високий: 13 і більше балів; редукція досягнень: низький: 0–7 балів; середній: 8–32 балів; високий: 33 та більше балів.

Фахівець дослідник пояснює, що кожна із трьох шкал відповідає одному з розглянутих нижче аспектів вигорання. Повідомляються їх максимально можливі значення і градації рівнів:

емоційне виснаження – 54 бали (макс.);

деперсоналізація – 30 балів (макс.);

редукція особистих і професійних досягнень – чим більше балів, тим краще. Ключову роль при цьому відіграють емоційно напружені або проблемні відносини в системі “людина – людина”. Найбільш яскраво синдром виявляється тоді, коли відносини утруднені емоційною насиченістю

або когнітивною складністю. Посилюється з розширенням і поглибленням контактів руйнівної або draжливої природи.

К. Маслач і С. Джексон, відповідно до якої: вигорання – це складний синдром (комплекс симптомів) емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції своїх особистих і професійних досягнень. Емоційне виснаження – основна складова; виявляється в пониженому емоційному тлі, байдужості або емоційному перенасиченні. Деперсоналізація пов’язана з деформацією відносин з іншими людьми. В одних випадках це може бути посилення залежності від когось, в інших – вияви негативізму, цинічність настановлень і почуттів щодо клієнта. Редукція особистих і професійних досягнень може виявлятися або в тенденції до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів, негативізмі щодо службових достоїнств і можливостей, або в редукції своїх можливостей, обов’язків щодо інших.

Методика «Чи розумієте Ви власну дитину?»

(О. П. Главник)

До кожного з наведених нижче тверджень доберіть один з варіантів відповіді: «так», «ні», «не знаю».

1. На деякі вчинки своєї дитини Ви часто реагуєте «вибухом», а потім шкодуєте про це.
2. Інколи Ви вдаєтеся по допомогу або поради до інших осіб, якщо не знаєте, як реагувати на поведінку дитини.
3. Ваша інтуїція і досвід – найкращі порадики у вихованні.
4. Інколи Ви довіряєте дитині секрет, який нікому іншому не відкрили б.
5. Вас ображає негативна думка інших людей про Вашу дитину.
6. Вам траплялося просити у дитини вибачення за свою поведінку.
7. Ви вважаєте, що дитина не повинна мати секретів від своїх батьків.
8. Ви помічаєте між своїм характером і характером дитини відмінності, які іноді приємно дивують Вас.
9. Ви надто сильно переживаєте неприємності або невдачі Вашої дитини.
10. Ви можете утриматися від купівлі цікавої іграшки для дитини, навіть якщо маєте гроші, тому що знаєте: удома іграшок удосталь.
11. Ви переконані, що до певного віку найкращий виховний аргумент – фізичне покарання (пасок).
12. Ваша дитина саме така, якою Ви собі її уявляли.
13. Ваша дитина завдає Вам більше клопотів, ніж радощів.
14. Вам здається, що Ваша дитина навчає Вас по-новому думати, поводитись.
15. У Вас трапляються прикросі у стосунках з Вашою дитиною.

За кожную відповідь «так» на запитання 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14 і за кожную відповідь «ні» на запитання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15 нарахуйте собі по 10 балів, а за кожную відповідь «не знаю» на будьяке запитання – по 5 балів. Підрахуйте загальну суму.

Якщо Ви набрали 100–150 балів, у Вас неабиякі здібності щодо правильного розуміння своєї дитини. Ваші судження і погляди – союзники у вирішенні різних виховних проблем. Якщо й на практиці Ваша поведінка щира, позначена терплячістю, Вас можна визнати за взірець для наслідування. До ідеалу Вам не вистачає одного невеличкого кроку. Ним може стати думка Вашої дитини. Ризикніть, спробуйте її з'ясувати.

50–99 балів: Ви на правильному шляху до кращого розуміння власної дитини. Свої тимчасові труднощі або проблеми Ви маєте вирішити, починаючи із себе. Не намагайтеся виправдовуватися браком часу або характером Вашої дитини. Є кілька проблем, на які Ви маєте реальний вплив, а тому спробуйте це зробити. Не забувайте, що розуміти не завжди означає приймати – і не лише дитину, а й власну особистість.

0–49 балів: здається, можна більше поспівчувати Вашій дитині, аніж Вам, оскільки Ви не є надійним другом і провідником на важкому шляху здобуття життєвого досвіду. Але ще не все втрачено. Якщо Ви й справді хочете щось зробити для дитини, спробуйте, скажімо, знайти когось, хто Вам у цьому допоміг би своєчасними порадами. Це не буде легко, проте в майбутньому обернеться вдячністю і щастям Вашої дитини

Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників (Стадненко Н. А., Іляшенко Т. Д., Борщевська Л. В, Обухівська А. Г.)

Перший блок експрес-методики спрямований на дослідження просторових уявлень. Сформованість просторових уявлень та просторової орієнтації є важливим показником загального розвитку дитини та її готовності до навчання в школі, зокрема здатності успішно оволодівати рахунком, читанням, письмом, малюванням, ручною працею. До блоку завдань на вивчення просторових уявлень входить три завдання різної складності: від найпростішого, де треба шляхом аналізу знайти ідентичні форми, до складання з деталей об'єкту за зразком. Складність останнього визначається тим, що воно потребує аналізу самої фігури, виділення її деталей добору серед різноманітних деталей ідентичних тим, які містить у собі зразок. І після цього складання необхідного об'єкту. Завдання цього блоку можуть пред'являтися як із словесним поясненням, так і без нього. Їх виконання не потребує словесного звіту. В зв'язку з цим успішне виконання їх свідчить про певний рівень інтелектуального розвитку, але не дає підстав для характеристики розвитку мовлення.

ЗАВДАННЯ №1 – «Панель» - максимальна оцінка - 4 бали.

Зміст завдання. заповнення кількох різних за формою заглиблень у дошці відповідними фігурками, які треба скласти з двох частинок.

Стимульний матеріал: дошка з кількома заглибленнями різної форми і набір фігурок такої самої форми, що розпилені навпіл. Дитині демонструється дошка, що заповнена фігурками, дитина роздивляється, після чого фігурки висипаються на стіл, дитина одержує дошку із завданням заповнити її фігурками. частини фігурки з формою заглиблення;

Інструкція: Експериментатор: «Подивись, як лежать фігурки, а тепер розклади так само, як було».

Допомога: а) експериментатор пропонує дитині порівняти частини фігурки з формою заглиблення; б) експериментатор сам заповнює одну чи два заглиблення, звертаючи увагу дитини на схожість заглиблення і частин фігурки; в) експериментатор бере одну частину фігурки показує її дитині, закладає у заглиблення і пропонує знайти другу частину і покласти на місце.

Можливі варіанти виконання:

1.1. Повне самостійне виконання на рівні зорового орієнтування: дитина спочатку розглядає фігурки, шляхом зорового порівняння добирає відповідні до заглиблення частини і закладає їх у відповідне місце, або добирає зразу дві, тримає у руці і вкладає по одній. Таке виконання оцінюється найвищою оцінкою - 4 бали.

1.2. Самостійне виконання завдання шляхом окремих проб. Поряд із зоровим співвіднесенням форми заглиблення і фігурки, дитина застосовує практичні дії - прикладає до заглиблення частини фігурок і з допомогою таких проб знаходить потрібні. Таке виконання оцінюється у 3 бали.

1.3. Завдання виконується після демонстрації зразка виконання (експериментатор сам вкладає одну чи дві фігурки). Таке виконання оцінюється у 2 бали.

1.4. Спільне з експериментатором виконання завдання. Дитина вкладає частину фігурки у відповідне заглиблення після того, як першу покладе експериментатор. Оцінка - 1 бал.

Досвід свідчить, що найбільш характерним варіантом виконання для дітей з нормальним інтелектуальним розвитком є перший. Він зустрічається і у дітей із затримкою психічного розвитку, але найчастіше тут проявляється другий, інколи третій. У дітей дебілів найчастіше зустрічається третій варіант виконання першого завдання, але зустрічається як другий, так і четвертий.

ЗАВДАННЯ №2 – «Будиночок» - максимальна оцінка - 8 балів

Зміст завдання: складання будиночка з чотирьох деталей - двох квадратиків та двох прямокутних трикутників.

Стимульний матеріал: фігурки будиночка, одна з них розкреслена на відповідні складові частини (два квадратики, що являють собою стіни будиночка і два трикутники - дах) та набір деталей - два квадрати, два прямокутні трикутники.

Хід дослідження:

дитині пропонують подивитись на зразок «Будиночок» і скласти такий самий з деталей, що лежать поруч.

Хід виконання завдання:

«Подивись на будиночок і склади такий самий з цих деталей, що лежать поруч».

Допомога:

а) вказівка на помилку з рекомендацією приміряти деталь до будиночка: «Ти зробив невірно, візьми приміряй кожен деталь до будиночка»;

б) демонстрація зразка «Будиночка», розкресленого за складовими частинами. Дитині пропонується розглянути зразок і скласти такий самий;

в) спільне виконання - експериментатор накладає одну деталь на відповідну частину розкресленого будиночка і пропонує далі діяти самостійно. Після цього дитині пропонується скласти самостійно будиночок поруч із зразком.

1. Повне самостійне виконання на основі візуального зразка з деталями оцінка 8 балів.

2. Виконання шляхом самостійного примірювання деталей до нерозкресленого зразка - оцінка 6 балів.

3. Виконання при сприйманні розкресленого зразка - оцінка 3 бали.

4. Спільне з експериментатором виконання: експериментатор накладає деталі на розкреслений зразок, після чого дитина складає самостійно будиночок поруч із зразком. Оцінка - 1 бал.

5. Завдання не виконано - 0 балів.

Перший варіант виконання спостерігається лише у частини дітей з нормальним інтелектуальним розвитком, другий - у більшості нормальних

дітей та у частини дітей із затримкою психічного розвитку. Найбільше ж характерним для дітей із ЗПР є третій варіант і для частини дітей з розумовою відсталістю. Спільно з експериментатором це завдання виконують розумово відсталі.

ЗАВДАННЯ №3 – «Кораблик» - максимальна оцінка - 12 балів.

Найбільш складне завдання з цього блоку. Це пояснюється як складністю самої фігури, яка містить в собі більшу кількість деталей, так і тим, що дитині пропонують не лише основні деталі, які необхідні для викладання кораблика, але й зайві. При цьому зайві схожі на основні. Для правильного виконання завдання необхідно відібрати лише основні.

Стимульний матеріал: два однакові кораблики, вирізані з картону чи пластику, один з яких розкреслений на деталі, і набір деталей. П'ять з них (основні) ідентичні складовим кораблика (човник, два вітрила - прямокутні трикутники, щогла, прапорець з двома зубцями) і п'ять лише схожі на них (щогла тонша за основу, вітрила іншої форми і менші за розміром, прапорець з трьома зубцями).

Хід дослідження:

Перед дитиною викладається нерозкреслений кораблик і всі деталі. Вона добирає відповідні деталі і складає кораблик. При невдачі пропонується розкреслений кораблик з тим же самим завданням і при необхідності надається допомога. Інструкція: Роздивись добре цей кораблик і фігурки, які лежать поруч. З цих фігурок добери ті, з яких можна скласти такий самий кораблик і склади його.

Види допомоги:

а) вказівка на певну помилку, рекомендація приміряти кожен деталь до нерозкресленого коаблика.

б) демонстрація розкресленого зразка;

в) спільне виконання: експериментатор сам накладає деталі на зразок і щоразу підкреслює їх відповідність частинам кораблика. Після складання кораблика в такий спосіб дитина складає його самостійно поруч із зразком.

3.1. Самостійне викладання кораблика за нерозкресленим корабликом шляхом візуального порівняння деталей із зразком - оцінка 12 балів.

Таке виконання властиве частині дітей з нормальним інтелектом, у яких добре розвинена просторова орієнтація.

3.2. Самостійне виконання за нерозкресленим зразком, але з примірюванням деталей до нього - оцінка 8 балів. В такий спосіб виконує завдання більшість дітей з нормальним інтелектуальним розвитком.

3.3. Самостійне викладання кораблика за розкресленим зразком - оцінка 4 бали. Найбільш характерне виконання для дітей із затримкою психічного розвитку.

3.4. Спільне виконання з експериментатором: дитина разом з дорослим примірює кожну деталь до розкресленого зразка після цього складає кораблик поруч із зразком - 2 бали. Більша частина розумово відсталих дітей, які виконують завдання, діють саме так.

3.5. Завдання не виконане зовсім, або кораблик викладено невірно - оцінка 0 балів.

ДРУГИЙ БЛОК складають завдання на узагальнення змістовного матеріалу з опорою на наочність.

До цієї групи входить чотири завдання різної складності, об'єднує їх те, що змістом їх є узагальнення предметів за спільною ознакою.

Цю ознаку дитина має виділити у зображених предметах, абстрагуючись від їх наочно поданих несуттєвих у даному випадку ознак. Робити це дитина може, лише маючи знання про функціональне призначення предметів, що узагальнюються та про їх родові ознаки. Ці знання дитина здобуває спонтанно, спілкуючись з дорослими, однолітками, частково у процесі цілеспрямованого навчання у дошкільному закладі та початковій школі, засвоюючи

узагальнюючі поняття. В процесі розв'язання завдань діти демонструють здатність оперувати наявним у них досвідом, що виступає одним з показників розумового розвитку.

ЗАВДАННЯ №4 - групування предметів - максимальна оцінка 4 бали.

Утворення пар предметів за функціональними ознаками.

Стимульний матеріал: основна картка, на якій зображено 8 окремих предметів і 8 окремих додаткових карток, на кожній з яких зображено один предмет, що функціонально пов'язаний з одним з предметів, зображених на основній картці. Дитині демонструються всі картки з пропозицією добре роздивитися малюнки. Картки розкладаються так, щоб зображені предмети знаходилися тільки у правильному положенні по відношенню до дитини. Основна картка розташовується так, щоб під нею залишилося місце для викладення додаткових. Далі дитина одержує завдання підкласти окремі картки до основної. Якщо дитина певний час не приступає до виконання, інструкція повторюється. У випадках, коли це не допомагає, дитині надають перший варіант допомоги, якщо цього виявляється недостатньо і дитина не діє, або діє невірно, надається більш розгорнута допомога. Після виконання дитина пояснює свої дії.

Роздивись малюнки, назви, що тут намальовано. До кожного предмету, що намальований на великій картці, підходить один з тих, що намальовані на маленьких картках, знайди ці підходящі предмети і поєднай їх: підкладай предмети, що намальовані на маленьких картках, під ті, що намальовані на великих. Після виконання пропонується пояснити свої дії: поясни, чому ти розклав малюнки саме так. При цьому запитується про кожну пару окремо.

Можливі варіанти виконання:

4.1. Самостійне правильне утворення пар, пояснення зв'язку між ними. Таке виконання оцінюється у 4 бали. Цей варіант виконання є найбільш характерним для дітей, що розвиваються нормально та для окремих дітей з затримкою психічного розвитку.

4.2. Самостійне виконання, але з помилками, які дитина сама не помічає, виправляє з допомогою, недостатньо пояснює пари. Оцінка 2 бали. Так виконують завдання діти з затримкою психічного розвитку і частина розумово відсталих.

4.3. Правильне виконання завдання після демонстрації зразка, тобто після створення однієї пари експериментатором, самостійне пояснення функціонального зв'язку, оцінка 2 бали. В такий спосіб виконує завдання переважна більшість дітей з затримкою психічного розвитку, частина розумово відсталих і окремі діти з нормальним інтелектом.

4.4. Виконання здійснюється спільно з експериментатором. Експериментатор по черзі бере маленькі картки і запитує, куди їх треба покласти. Якщо дитина визначає місце малюнка невірно, експериментатор говорить про це, пропонує ще подумати, дає навідні запитання (нащо зайчику чоботи, хіба він їх носить?). Оцінка 1 бал. Цей варіант властивий розумово відсталим.

ЗАВДАННЯ №5 - групування предметів - максимальна оцінка 4 бали. ками.

Це завдання відрізняється від попереднього іншим набором предметів, які треба згрупувати в пари за родовими ознаками. 8 предметів і 8 окремих додаткових карток із зображенням одного предмету, який пов'язаний з одним з' предметів, зображених на основній картці за родовою ознакою. Дитині демонструються всі картки з пропозицією добре роздивитися малюнки.

Допомога: а) експериментатор сам викладає одну пару, але не пояснює принципу поєднання; б) зменшення обсягу сприймання: експериментатор дає дитині один малюнок і запитує, до якого він підходить.

Варіанти виконання:

5.1. Самостійне утворення пар, можливі помилки, які самостійно виправляються, пояснення принципу поєднання загальністю родової ознаки. Оцінка - 4 бали. В такий спосіб виконує завдання більшість дітей з нормальним

інтелектом. Інколи вони, орієнтуючись на попереднє завдання, так само починають групувати предмети за функціональними ознаками, а не за родовими, але далі самі помічають помилку і виправляють її.

5.2. Правильне виконання завдання після демонстрації зразка (створення однієї пари експериментатором) самостійне пояснення принципу поєднання пар предметів. Оцінка - 3 бали. Такий варіант виконання виявляє частина дітей, що розвиваються нормально, та окремі діти із затримкою психічного розвитку.

5.3. Самостійне виконання з помилками, які дитина сама не помічає, виправляє їх з допомогою, вербалізація недостатня, відсутні узагальнюючі слова. Оцінка - 2 бали. Цей варіант виконання найбільш характерний для дітей з затримкою психічного розвитку та розумово відсталих. Проте інколи він зустрічається і у дітей з нормальним інтелектом, але педагогічно занедбаних із мовленнєвим недорозвитком, де у словнику дитини дуже обмежена кількість узагальнюючих слів.

5.4. Виконання здійснюється разом з експериментатором, який бере кожен маленьку картку і питає, куди малюнок підходить. Оцінка - 1 бал.

ЗАВДАННЯ №6. – «Четвертий зайвий» - максимальна оцінка 4 бали. Об'єднання трьох предметів, що мають загальну суттєву ознаку, і виключення четвертого предмету як такого, що не має цієї ознаки.

Стимульний матеріал: два набори з чотирьох малюнків. Перший включає зображення зайця, вівці, кози та капусти. Другий - жовтий лимон, зелений огірок, зелений виноград та зелене відро.

Можливі варіанти виконання завдання:

6.1. Правильне самостійне виконання обох завдань із словесним звітом. Оцінка - 4 бали. В такий спосіб виконується завдання переважною більшістю дітей з нормальним інтелектуальним розвитком та окремими

6.2. Правильне самостійне групування першого набору тільки після групування другого, правильне обґрунтування своїх дій. Оцінка - 3 бали. Так

виконує завдання частина дітей з нормальним розвитком, затримкою його і окремі розумово відсталі.

6.3. Виконання завдання лише за навідними запитаннями без самостійного пояснення принципу групування. Оцінка - 2 бали. Виконання властиве переважній більшості розумово відсталих та окремим дітям з затримкою психічного розвитку.

ЗАВДАННЯ №7 – «гра-праця». Вища оцінка - 5 балів.

Зміст завдання: класифікація множини зображення об'єктів. На відміну від попередніх завдань, тут створюється дві групи об'єктів, кожна з якої має підставу для об'єднання.

Перед дитиною розкладаються малюнки так, щоб кожний лежав у правильному положенні по відношенню до дитини і щоб було добре видно кожний малюнок. Далі пропонується завдання розкласти малюнки на дві групи. Якщо дитина не приступає до виконання, їй повторюють інструкцію. Якщо і це не стимулює до діяльності або дитина виконує завдання невірною, їй надається допомога, починаючи з найменшої. В разі необхідності допомога поступово доводиться до максимальної. Після виконання вимагається пояснення дій. Малюнки дитина розміщує у вертикальну колонку, щоб було видно кожну групу.

Можливі варіанти виконання:

7.1. Правильне самостійне виділення груп, пояснення принципу виконання. Оцінка - 5 балів. Такий варіант характерний для більшості дітей з нормальним психічним розвитком та частини дітей із затримкою розумового розвитку.

7.2. Правильне виконання після сприймання зразка (експериментатор починає групування). Оцінка - 3 бали. Цей варіант доступний лише дітям з нормальним інтелектуальним розвитком та частині дітей із затримкою розвитку.

7.3. Правильне виконання після визначення дій зображених дітей (експериментатор запитує про кожну зображену дію).

Найбільш характерний варіант виконання завдання для дітей з затримкою психічного розвитку, але так здатні діяти і деякі діти, розумово відсталі.

7.4. Виконання після повідомлення експериментатором ознак групування. (“Поклади в один бік ті малюнки, на яких зображені діти, що грають, у другий - на яких працюють”). Оцінка - 1 бал. В такий спосіб діє частина дітей з затримкою психічного розвитку та розумово відсталі. Останні іноді неспроможні виконати завдання і після такої конкретної допомоги, оскільки їм важко утримати в свідомості умови групування при сприйманні великої кількості малюнків, як це має місце в даному завданні.

ТРЕТІЙ БЛОК складають завдання на узагальнення наочного матеріалу, що не має прихованого логічного змісту. До цього блоку входять завдання, особливістю яких є те, що виконання їх здійснюється на основі аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення наочного матеріалу на рівні сприймання. В зв'язку з такою особливістю, успішність виконання цих завдань мало залежить від обізнаності дитини, а великою мірою визначається розвитком перцептивних дій.

ЗАВДАННЯ №8 - встановлення системи в заданому ряді знаків - максимальна оцінка - 6 балів.

Зміст завдання: встановлення порядку чергування між знаками тире-крапка. Стимульний матеріал: чотири смужки. На одній зображена повна система знаків, де чергується тире-крапка, на другій також подана повна система, але чергування інакше, а саме: тире-тире-крапка. На третій смужці подано лише початок ряду у вигляді одного тире і однієї крапки, на четвертій зображено початок інакшого чергування тире-тире-крапка. Крім цього,, додаються окремі маленькі картки із зображенням крапки і тире.

Хід дослідження:

Дитині пропонується смужка, на якій зображено початок ряду у вигляді тире-крапки та картки з зображенням цих знаків. Якщо завдання виконано вірно, пропонується смужка, де подано початок чергування двох тире і крапки. Якщо дитина вірно виконала і цю частину завдання, їй пропонується пояснити, чим неоднакові ряди, що вона викладала. У випадках, коли дитина не розуміє системи, яка подається лише двома знаками, їй пропонується розгорнутий варіант.

Інструкція: на смужці намальовані значки в певному порядку, поклади в такому ж порядку картки. Допомогою виступають смужки з розгорнутим варіантом.

Варіанти виконання.

8.1. Самостійне правильне виконання з поясненням різниці між двома системами. Оцінка - 6 балів. Найчастіше саме так виконують завдання діти з нормальним інтелектуальним розвитком.

8.2. Самостійне правильне виконання без пояснення. Оцінка - 4 бали. Таке виконання характерне для дітей з нормальним інтелектом та для дітей із затримкою психічного розвитку.

8.3. Обидва варіанти викладаються лише після сприймання розгорнутої системи, але дитина самостійно пояснює різниці в смислах. Оцінка - 5 балів. В такий спосіб діють діти із затримкою психічного розвитку.

8.4. Обидва варіанти викладають лише при сприйманні розгорнутої системи без пояснення різниці між ними. Оцінка - 2 бали. Виконання характерне для частини дітей із затримкою психічного розвитку та більшості розумово відсталих.

8.5. Завдання не виконуються. Оцінка - 0 балів.

ЗАВДАННЯ №9 - класифікація геометричних фігур - максимальна оцінка - 15 балів.

Стимульний матеріал: вісім фігур, що різняться за кольором (два кольори), за формою (дві форми), за величиною (більші, менші). А саме: два великих квадрати, один червоний, другий синій, два маленьких квадрати синій та червоний, два великих трикутники синій та червоний, та два маленьких - синій і червоний.

Інструкція: “Подивись на фігури, їх треба поділити на дві купки тричі, але так, щоб кожного разу в кожній купці фігури були чимось схожі між собою”. Кожний успішний поділ з поясненням оцінюється у 5 балів.

Допомога:

а) порівняння несхожих фігур. Експериментатор показує дитині дві фігури, наприклад, два великих квадрати різного кольору, і питає, чим вони однакові. Якщо дитина говорить: “Це обидва квадрати” або “Це кубики”, експериментатор каже: “Вірно, знайди ще такі”;

б) зразок виконання. Експериментатор сам кладе по дві фігури у кожену групу; в) повідомлення ознаки групування, дитині говорять: “Поклади в одну купку всі сині, в другу зелені, далі, в одну купку всі квадрати, в другу - трикутники, і, нарешті, в одну купку всі великі фігури, в другу - маленькі”.

Можливі варіанти виконання.

9.1. Самостійний правильний поділ за будь-якою з трьох ознак з поясненням принципу поділу. Оцінка - 5 балів.

9.2. Правильне виконання після порівняння схожих фігур і визначення ознаки їх схожості з поясненням принципу поділу. Оцінка - 4 бали, без пояснення принципу поділу - 3 бали.

9.3. Успішне продовження поділу, розпочатого експериментатором із словесним звітом. Оцінка - 3 бали, без пояснення - 2 бали.

9.4. Правильне групування після повідомлення ознаки групування. Оцінка - 1 бал.

9.5. Завдання не виконується - 0 балів. Самостійний поділ за всіма трьома ознаками виконує лише невелика кількість дітей з нормальним розумовим розвитком. Більшість з них зазнає труднощів у визначенні третьої

ознаки. Самостійно одну ознаку, а інколи і дві, виділяє більшість дітей із затримкою психічного розвитку, остання визначається лише з допомогою. Одну ознаку виділяє частина розумово відсталих, але лише на візуальному рівні, пояснити принцип ділення фігур вони не можуть.

ЧЕТВЕРТИЙ БЛОК складають завдання, спрямовані на вивчення здатності розкривати причинно-наслідкові зв'язки у наочно зображеній ситуації як суттєвого показника сформованості мисленнєвої діяльності дитини.

ЗАВДАННЯ №10 - “Нісенітниці”- максимальна оцінка - 3 бали

помітити нісенітниці в зображеній ситуації.

Матеріал: 3 окремих малюнки із зображенням нісенітниць.

Навідні запитання, які звертають увагу дітей на несумісність зображуваних явищ, наприклад, в яку пору ліплять снігову бабу, а коли цвіте соняшник? Де живуть риби, хто будує гнізда на деревах? В зв'язку з нескладністю завдання варіанти виконання його не виділяються, воно виконується або правильно і дитина відповідно одержує по 1 балу за кожну правильну відповідь, або неправильно, що оцінюється у 0 балів.

ЗАВДАННЯ №11 - розуміння прихованого змісту сюжетних малюнків.

Максимальна оцінка - 12 балів.

Розкриття змісту двох серій малюнків та знаходження схожого в їх змісті. Стимульний матеріал: дві серії малюнків (по чотири в кожній серії, зафіксовані на планшеті). : помітити нісенітниці в зображеній ситуації. ітеріал: три окремих малюнка, на яких зобра- : дитині пропонується перший малюнок з : подивись на малюнок, скажи, що на ньому намальовано і поясни, буває так в житті чи не буває.

Можливі варіанти виконання

1. Повне, самостійне розуміння змісту серії, самостійна розповідь. Дитина самостійно розглядає серію малюнків і повідомляє її зміст. Розповідь може бути поширеною чи більш стислою, але вона відображає розуміння

логіки подій. Оцінка - 4 бали. Такий рівень розуміння серії малюнків властивий переважній більшості дітей з нормальним інтелектуальним розвитком.

2. Правильне розуміння серії малюнків, яке виявляється в процесі відповідей на запитання експериментатора. Оцінка - 3 бали. Таке виконання завдання виявляє недостатню здатність дитини будувати розповідь, що свідчить про деяке зниження процесів саморегуляції діяльності та недорозвиненість мовлення, зокрема - монологічного. Тому таким дітям потрібна допомога в організації звіту. Вказані недоліки можуть іноді виявлятися у дітей, що в цілому характеризується як нормально розвинені. Проте найбільше даний варіант виконання завдання властивий дітям із затримкою психічного розвитку.

3. Розуміння змісту серії малюнків в організації сприймання зображеного. Оцінка - 1 бал.

П'ЯТИЙ БЛОК складається з завдань на вербальному матеріалі. До цього блоку входять три завдання: розуміння змісту оповідання з підтекстом, встановлення зворотної залежності між величинами та розміщенням предметів у просторі, словник - визначення слів. Усі ці завдання об'єднує те, що дитині доводиться оперувати виключно словесним матеріалом без будь-якої опори на наочність. Розв'язання цих завдань потребує досить високого рівня розвитку мовлення та словесно-логічного мислення: дитина повинна висловлювати судження, міркувати, давати визначення понять. Тому вони не використовуються при обстеженні дітей з важкими розладами мови (алалія, важке заїкування) та відсутністю мовлення через вади слуху. В зв'язку з високими вимогами до розвитку словесно-логічного мислення та мовлення дана група завдань мало доступна для розумово відсталих першокласників. Часто вони не можуть навіть прийняти завдання та утримувати його в свідомості. Деякі діти, починаючи розв'язувати завдання, демонструють дуже обмежені можливості в цьому. Діти із затримкою психічного розвитку, як

правило, завдання приймають і виявляють деяку продуктивність в їх розв'язанні. Розв'язання цих завдань дає дуже багато цінної інформації про інтелектуальний розвиток дитини в межах норми. ЗАВДАННЯ №12. Розуміння змісту оповідання з підтекстом. Максимальна оцінка - 8 балів.

Варіанти виконання завдань.

1. Повне розуміння змісту оповідання (правильні відповіді на всі запитання). Оцінка - 8 балів.

2. Часткове розуміння змісту оповідання (без розуміння колізії - неправильна відповідь на третє запитання). Оцінка - 3 бали. Повне розуміння змісту оповідання доступне першокласникам з нормальним інтелектуальним розвитком. При цьому значна частина дітей логічно правильно міркуючи, може давати негативну оцінку вчинку персонажа, виходячи з того, що неправильний вчинок не може бути оцінений позитивно, хоч і зроблений він з добрими намірами. В такому випадку йдеться не про якість мислительної діяльності дитини, а про особливості її моральних уявлень. Тому оцінка за виконання завдання не знижується. Дітям із затримкою психічного розвитку розв'язання колізії здебільшого не вдається. Розумово відсталі діти у виконанні цього завдання мало продуктивні і часто не можуть правильно відповісти навіть на перше питання. В таких випадках завдання вважається не виконаним, оцінюється в 0 балів.

II ЗАВДАННЯ №13. Визначення взаємозворотності відношень між величинами та розміщенням предметів у просторі. Максимальна оцінка - 10 балів. Зміст завдання: встановити відношення між величинами і розміщенням предметів у просторі, протилежні до даних.

Стимульний матеріал:

судження, ЩО ПОСЛІДОВНО висловлюються експериментатором: 1) олівець коротший від лінійки; 2) кавун важчий від яблука; 3) Вітя вищий від Сашка; 4) шафа стоїть зліва від ліжка; 5) стіл стоїть під лампою.

Варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне судження. Кожне оцінюється в два бали.

2. Побудова судження з допомогою в організації міркування за наведеним зразком або неточне вживання поняття (заміна видового поняття родовим - “більший” замість “вищий” і т.д. (вживання абсолютної ознаки замість відносної - “довга” замість “довша”). Оцінка судження - 1 бал.

Завдання успішно виконує більшість першокласників з нормальним розвитком. Оскільки функція словесно-логічного мислення у дітей на початку шкільного навчання ще не стабільна, а перебуває в розвитку, значна частина дітей потребує допомоги в побудові міркування, часом дає неточні визначення, як було сказано вище. Іноді можливе невиконання завдання, що свідчить про деяке відставання розвитку словесно-логічного мислення. Невиконання оцінюється в 0 балів.

Для дітей із затримкою психічного розвитку характерна більша варіантність в успішності розв'язання завдання, що пояснюється великою неоднорідністю цього контингенту. Для значної частини таких дітей завдання, особливо на встановлення просторових відношень, малодоступні. Перші три завдання здебільшого виконуються з вказаною неточністю у визначеннях чи з допомогою у побудові міркування. Розумово відсталі діти мають обмежені можливості у виконанні цього завдання.

ЗАВДАННЯ №14 - словник-визначення слів. Максимальна оцінка 20 балів: за кожне правильне визначення кожного слова.

1. Найвищий рівень - визначення слова на рівні поняття з поясненням його суттєвих ознак. Наприклад: “Черевики - це взуття, те, що носять на ногах”. Оцінка - 1 бал.

2. Визначення на описовому чи функціональному рівні. Наприклад: “Гвіздок - його молотком забивають, щоб щось поремонтувати. Зламалась якась річ дерев'яна, можна гвіздом прибити” або “Гвіздок - це така паличка, загострена на кінці, а зверху розплющена, його забивають”. “Розгойдуватися - це коли краном якийсь вантаж підіймають, то він розгойдується. Нитку підвісити - розгойдується”, оцінка - 0,5 бала.

3. Неточне визначення, в якому не розкривається чітке уявлення про предмет, не називаються його суттєві ознаки. . Наприклад: “Осел - він бігає, пасеться”. Оцінка - 0,25 бала.

4. Відсутність визначення - дитина повторює пред’явлене слово чи дає неправильне визначення (мікроскоп - в нього на зірки дивляться) або просто мовчить. Оцінка - 0 балів. Завдання розглядається як досить складне, оскільки вимагає достатнього розвитку мовлення, словесно-логічного мислення, знані, та уявлень про досить широке коло предметів чи явищ. Особливістю цього завдання є те, що за його виконання мало імовірно отримати найвищу суму балів - 20, оскільки дитина не може кожне слово визначити на рівні поняття. Тому добре інтелектуально розвинені діти таких визначень дають 5-7, а решту на описовому чи функціональному рівні, називаючи кілька зовнішніх ознак предмета, його використання, наводячи приклад, що демонструє розуміння дитиною пояснюваного явища. Виконання цього завдання дає багато відомостей про дитину: про коло її обізнаності, мовлення, мислення.

Більша частина дітей з нормальним інтелектуальним розвитком набирає від 100 до 80 балів. Всі вони спроможні добре засвоювати програму загальноосвітньої школи, виявляючи більші або менші здібності щодо окремих навчальних предметів. Діти, які за виконання завдань експрес-методики одержують від 80 до 70 балів також мають нормальний інтелект, але здібності до навчання у них низькі, тому в школі вони мають багато проблем. Деякі з них з великими труднощами засвоюють математику, але для більшості важкими виявляються всі основні предмети - і математика, і мова, і читання. Всі ці діти потребують великої індивідуальної допомоги і з боку вчителів, і з боку батьків. Найадекватнішу допомогу вони одержують у класах підвищеної індивідуальної допомоги. Там, де таких класів немає, необхідні додаткові завдання, дублювання першого класу. Але слід зазначити, що при виборі шляхів допомоги дитині, треба зважувати на стан її здоров’я. Якщо дитина часто хворіє і соматично ослаблена, то звичайно додаткові заняття лише завадять їй, оскільки перевантаження викликатиме погіршення здоров’я. Тут

необхідний курс на оздоровлення дитини при мінімальному навчальному навантаженні. Найлегше це забезпечується дублюванням навчання у початкових класах. Загальна сума балів за завдання експрес-методики, що складає від 70 до 50 балів найчастіше свідчить про затримку психічного розвитку. Діти, що мають такий стан, не здатні успішно навчатися у загальноосвітніх школах. Перебуваючи в цих школах, вони не засвоюють в достатній мірі навчального матеріалу, не набувають необхідних навчальних навичок, бо тут зміст матеріалу для них заважкий, темп роботи не відповідає їх працездатності.

Діти, які здатні виконати завдання експрес-методик й лише з оцінкою у 50 балів і нижче кваліфікуються як розумово відсталі. В навчанні вони малопродуктивні і спроможні оволодівати в більшій або меншій мірі лише програмою допоміжної школи. Перебування їх у спеціальних класах або школах для дітей із затримкою психічного розвитку не дає жодних результатів. Тут також рання діагностика та своєчасне забезпечення спеціального корекційного навчання за спеціальною програмою дошкільного закладу для розумово відсталих дає позитивні результати. Отже, загальна кількість балів за всі завдання експрес-методики в більшості своїй відповідає певному стану інтелектуального розвитку, але факти свідчать, що тут однозначного зв'язку немає. Особливо важко диференціювати шляхом бальної системи схожі стани: низька норма та легка затримка психічного розвитку або значна затримка психічного розвитку та легка дебільність. Тут різниця у балах буває дуже відносною. Не можна з певністю стверджувати, що 70 балів це норма, а 65-69 - це вже затримка розвитку, або 50 - це затримка, 48-49 - розумова відсталість.